

TIBERIUS PLAUTIUS AELIANUS ȘI FRONTIERA DUNĂRII DE JOS ÎN SECOLUL I AL EREI NOASTRE

DE

D. M. PIPPIDI

Omul de a cărui activitate ca guvernator al Moesiei ne propunem să ne ocupăm în acest studiu e departe de a fi necunoscut cercetătorilor trecutului nostru. De la publicarea de către Pârvan, în 1916, a *horothesei* lui Labe-rius Maximus¹, al cărei text, cum se știe, e însoțit de copiile mai multor scrisori trimise histrienilor de o serie de reprezentanți ai Romei la Dunărea de Jos, privind relațiile cetății milesiene cu Imperiul, Plautius Aelianus — pe numele-i întreg: Tiberius M. f. Plautius Silvanus Aelianus — s-a impus atenției istoricilor prin faptele-i de arme, prin destoinicia dovedită în cursul diferitor misiuni, în sfârșit — împrejurare care explică frecvențele reveniri asupra acestui capitol al carierei lui — prin lipsa de precizie a știrilor despre activitatea desfășurată pe meleagurile dobrogene. Imprecizia documentelor la care ne referim — texte epigrafice, în cea mai mare parte — învâluie în taină anul în care Plautius Aelianus a primit însărcinarea de *legatus Augusti pro praetore* al provinciei Moesia, ca și durata acestei misiuni; ea prilejuiește încă discuții aprinse în jurul expedițiilor lui militare, și îndeosebi asupra chestiunii de a ști dacă aceste expediții au fost sau nu urmate de anexiuni teritoriale. Toate întrebări de o oarecare însemnătate, al căror răspuns definitiv nu poate veni decât de la descoperiri viitoare, dar a căror reexaminare, patruzeci de ani după dezbateră inițiată de Pârvan, nu va fi, credem, de prisos, dacă ne gândim că incertitudinea în materia de care vorbim se vădește în întreaga literatură românească privitoare la aceste probleme.

Să încercăm dar să vedem ce spun izvoarele despre vremea în care Plautius Aelianus a ocupat demnitatea de guvernator al Moesiei: dar, înainte de toate, care sînt aceste izvoare?

În lipsa cărții a XVII-a a « Analelor » lui Tacit, a cărei pierdere nu poate fi de ajuns deplinsă și care, avem motive s-o credem, ne-ar fi oferit amănunte prețioase despre evenimentele petrecute la granița Dunării în

¹ « Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist. », s. II, t. XXXVIII, p. 556 și urm. = Histria IV, p. 24 și urm. (București, 1916).

anii administrației lui Aelianus¹, principala sursă de informații asupra carierei acestuia e constituită de placa de marmură fixată pe mausoleul familiei Plautiilor de la Ponte Lucano, lângă Tibur². Compusă între 74 și 79 e.n., publicată și comentată în mai multe rânduri înainte de a-și găsi locul în *Corpus*, inscripția la care ne referim înfățișează în formă concisă, dar coerentă și explicită, o recapitulare a funcțiilor exercitate de personajul nostru, însoțită — și aici e punctul ce ne interesează deosebi — de unele amănunte în legătură cu activitatea desfășurată în calitate de «legat» al Moesiei Inferioare.

Al doilea în importanță din documentele privind cariera lui Plautius Aelianus e «hotărnicia» lui Laberius Maximus, despre care am avut prilejul să arătăm că însumează mai multe anexe, printre care o scrisoare a lui Aelianus însuși către histrienii.

În sfârșit, pentru a încheia această sumară trecere în revistă a știrilor privitoare la persoana și activitatea lui Plautius Silvanus Aelianus, amintim că o dedicație din Tralles, în Caria, ne-a păstrat ecoul trecerii lui la guvernământul Asiei, într-un an ce nu-i altminteri indicat, dar care se situează în cursul domniei lui Nero³, și că trei alte inscripții, de mai mică întindere, dar de o mai mare precizie, ne dau datele celor două consulat exercitate în 45 și 74 e.n., primul în tovărășia lui Statilius Taurus, sub domnia lui Claudiu, al doilea sub Vespasian, în tovărășia măgulitoare a *Caesar*-ului Titus⁴.

Acestea fiind știrile ce ne stau la dispoziție, există posibilitatea de a introduce mai multă ordine în datele tradiției, stabilind, fie și cu o oarecare aproximație, data fiecărei demnități menționate în inscripția de la Tibur? În această privință, prima observație ce se cere făcută e că nu există motiv serios de a pune la îndoială exactitatea documentului pomenit, când e vorba de ordinea magistraturilor asumate de Aelianus în diferite momente ale vieții. Cînd, prin urmare, citim, în rîndurile 1—8 ale epitafului: *Ti(berio) Plautio, M(arci) f(ilio), Ani(ensi) (tribu), |Silvano Aeliano|, pontif(ici), sodali Aug(ustali), |III vir(o) a(ere) a(rgento) a(uro) f(lando) f(eriundo), q(uaestori) Ti(berii) Caesaris, |legat(o) leg(ionis) V in Germania, |pr(aetori) urb(ano), leg(ato) et comiti Claud(ii) |Caesaris in Britannia, consuli, |proco(n)s(uli) Asiae, legat(o) pro praet(ore) Moesiae*, n-avem nici un temei să presupunem că redactorul inscripției, sau eventual lapidul ar fi modificat — cu știință sau numai din neglijență — un *cursus honorum* a cărui desfășurare în timp ne apare din toate punctele de vedere corectă. Bănuiala exprimată în această privință de Pârvan, că Aelianus ar fi fost întâi «legat» al Moesiei și numai după aceea proconsul al Asiei⁵, e o încercare de a acredita ipoteza — prin ea însăși puțin verosimilă și contrazisă în chip hotărît de inscripția tiburtină — după care misiunea lui Aelianus la Dunăre ar fi

¹ Cf. Ph. Fabia, *Sur une page perdue et sur les livres XVI, XVII, XVIII des Annales de Tacite*, «*Rev. des ét. anciennes*», XXXIV, 1932, p. 139—158.

² C.I.L., XIV, 3608 (= Dessau, I.L.S., 986).

³ Le Bas-Waddington, *Inscriptions grecques et latines recueillies en Grèce et en Asie Mineure*, III (Paris, 1870), nr. 600 a = C.I.G., 2942 d (aici mai departe, p. 357, n. 1).

⁴ C.I.L., X, 825 (= Dessau, I.L.S., 6385); C.I.L., XIV, 4126; C.I.L., I, 774 (= Dessau, I.L.S., 5161 i).

⁵ Histria IV, p. 567—568.

avut loc sub Claudiu. Trebuie să amintim, într-adevăr, că inscripția din Tralles fixează în termeni categorici proconsulatul lui Aelianus în Asia în timpul domniei lui Nero¹, adică între anii 54 și 68 e.n. Dacă, potrivit elogiului tiburtin, numirea ca legat al Moesiei are a fi socotită posterioră proconsulatului, concluzia de neînălțurat e că isprăvile ce ne rețin atenția nu pot data decît tot din zilele lui Nero, dacă nu din acelea ale lui Vespasian: posibilitatea de a fixa legația moesică sub domnia lui Claudiu e astfel exclusă și aceasta explică tentativa lui Pârvan de a găsi ieșire dintr-o situație anevoioasă, fie și împotriva evidenței.

Altă chestiune e aceea de a ști pentru ce regretatul învățat socotea că trecerea lui Aelianus la administrația Moesiei n-ar putea data decît din anii 52—53 e.n. Cum se va vedea, motivele lui erau departe de a fi negliabile. Pentru moment, revenind la afirmația care ne-a prilejuit digresiunea, să reținem doar că nimic nu îndreptățește presupunerea că succesiunea demnităților înșirate în epital ar fi fost alterată. Potrivit obiceiului, textul citează în primul rînd titlurile sacerdotale, apoi funcțiunile publice în ordine ascendentă: de la acea de *triumvir monetalis*, accesibilă oricărui cetățean în vîrstă de 18 ani împliniți, pînă la acelea de consul, proconsul și « legat » imperial, cele mai înalte la care — în mod obișnuit — putea rîvni un bărbat de rang senatorial. Ceea ce, într-o frază întortochiată și vădit stingherită, Pârvan încearcă să prezinte drept un *cursus honorum* « firesc »² — și anume obligația pentru orice fost consul de a exercita o « legație » înainte de a-și încununa cariera printr-un proconsulat — în realitate nu constituie o regulă, și încă și mai puțin o regulă absolută. După consulat, succesiunea demnităților pe care cineva le putea îmbrăca nu era cîrmuită — practic vorbind — decît de bunul plac al principelui, în cazul unei funcțiuni imperiale, sau de hazardul tragerii la sorți, cînd era vorba de obținerea unei provincii senatoriale. Inscripții numeroase, din vremea care ne interesează, oferă exemple convingătoare de demnitari trecuți de la o « legație » la proconsulat, sau de la proconsulat la una ori mai multe « legații », exercitate pe rînd în cele mai felurite colțuri ale lumii romane³.

Tot atît de puțin convingătoare ca argumentul « ordinii firești », e și cealaltă considerație cu ajutorul căreia Pârvan caută să dovedească prioritatea misiunii moesice a lui Aelianus în raport cu proconsulatul Asiei. « Cînd ne gîndim că Aelianus are sub Claudius, pînă la anul 45, o carieră așa de repede și de strălucită, — scria el, în continuarea demonstrației la care ne referim, — nu putem admite ca dintr-odată el să fie pus în disponibilitate pentru tot restul domniei acestui împărat și să vie tocmăi Nero, după unsprezece

¹ Le Bas-Waddington, Inscr. III, 600 a (= C.I.G., 2942 d): Νέρωνα Κλα[ύ]διον [Καίσαρα] Σεβαστὸν Γερμανικὸν Αὐτοκράτορα, θεόν, [ὁ δῆ]μ[ος] ὁ Καισαρέων καθιέρωσειν, ἐπὶ ἀνθυπάτου [Τίβε]ρίου Πλαυτίου Σιλουαννοῦ [Α]λι[α]νοῦ, ἐπιμεληθέντος [Τί]βερίου Κλαυδίου κτλ.

² Histria, IV, p. 568.

³ Ca să cităm numai cîteva cazuri, L. Minicius Natalis Quadronius Verus, consul în 133—134, guvernator al Moesiei Inferioare în 137—138, devine proconsul al Africii în 150 (A. Stein, Die Legaten von Moesien, Budapest, 1940, p. 68); P. Cluvius Maximus Paulinus, consul în 138, guvernator al Moesiei Superioare îndată după 140, ajunge proconsul al Asiei probabil în 153—154 (A. Degraasi, « Epigraphica », I, 1939, p. 307 și urm.). Dimpotrivă, la fel cu Aelianus, C. Fonteius Agrippa, consul în anul 58, devine guvernator al Moesiei abia în 69, după ce deținuse proconsulatul Asiei în 68—69 (Tac., Hist., III 46; Stein, op. cit., p. 32—33).

ani, spre a-l rechema la conducerea treburilor Imperiului»¹. Cum se știe, în zilele lui August și ale urmașilor lui, regulile după care se proceda la atribuirea provinciilor senatoriale erau încă acelea fixate de *lex Pompeia de provinciis*, din 52 î.e.n., potrivit căreia un interval de *minimum cinci ani* era obligatoriu între gestiunea ultimei magistraturi urbane (pretură sau consulat) și obținerea unei administrații provinciale. În fapt, din pricina marelui număr al consulilor sufecți, această perioadă de așteptare era de fiecare dată depășită, astfel încît, dacă ni s-ar cere să exprimăm printr-o cifră intervalul oglindit în documentele epigrafice dintre anul consulatului și acela al proconsulatului unui personaj din primul secol a cărui carieră se întîmplă s-o cunoaștem, ar trebui să vorbim de zece sau chiar de cinci-sprezece ani, mai degrabă decît de cei cinci ani prevăzuți de legea Pompeia².

Am crezut util să examinăm cu oarecare stăruință ordinea de succesiune a onorurilor înșirate în elogiul de la Tibur, pentru că această chestiune în aparență indiferentă prezintă pentru problema care ne interesează o importanță covârșitoare. Pentru cine nu uită că trecerea lui Aelianus la proconsulatul Asiei e datată cu destulă certitudine în timpul domniei lui Nero, apare evident că, o dată înlăturată ipoteza unei intervertiri voluntare sau involuntare a etapelor carierei lui, data misiunii moesice capătă și ea un început de elucidare, de n-ar fi decît prin dobîndirea unui *terminus post quem* sigur. Acest prim rezultat poate fi însă folosit pentru obținerea unor ulterioare precizii, și e ceea ce vom încerca să dovedim în restul acestei expuneri.

Spunem dar că inscripția din Tralles fixează proconsulatul lui Aelianus în limitele domniei lui Nero: între 13 octombrie 54 și 9 iunie 68 e.n. La urcarea pe tron a lui Nero, administrația Asiei era însă încredințată lui M. Iunius Silanus, în minile căruia a rămas, după toate probabilitățile, pînă la 1 iulie 55³. Pe de altă parte, cum vom arăta îndată, avem temeinice motive să credem că la începutul anului 62 Aelianus era instalat la conducerea Moesiei⁴. Aceasta înseamnă că anul proconsulatului în chestiune trebuie căutat nu între 54 și 68, cum am putut crede într-un prim moment, ci între 55 și 61, vreme în care — coincidentă sugestivă! — *fasti* provinciei Asia nu păstrează numele nici unui proconsul cunoscut cu certitudine. Către aceeași încheiere au înclinat toți cîți, dintr-un punct de vedere sau altul, au avut să se ocupe de problema care ne interesează, cu adaosul că, întrucît media anilor de așteptare pentru obținerea unei administrații provinciale pare să fi fost, în vremea Iulio-Claudiilor, în jurul lui 10, cei mai mulți din cercetătorii la care ne-am referit înclină să fixeze anul proconsulatului lui Aelianus fie în 55/56, fie în 56/57⁵. Prima din aceste date are șansa să fie

¹ Histria IV, p. 568.

² R. Cagnat, Cours d'épigraphie latine⁴ (Paris, 1914), p. 96, n. 1; S. J. De Laet, De Samenstelling van den romeinschen Senaat gedurende de eerste eeuw van het Principaat. Antwerpen — 'S — Gravenhage, 1941, p. 322. Pentru «legații» celor două Moesii în special, v. observațiile lui Stein, Die Legaten von Moesien, p. 117—118.

³ Mai exact, ar fi trebuit să rămînă. În fapt, curînd după urcarea pe tron a lui Nero, poate înainte de sfîrșitul anului 54, Silanus a fost asasinat din ordinul Agrippinei (Plin., N.h., VII 58; Tac., Ann., XIII 1 și 33). Chiar și în asemenea împrejurări excepționale, tradiția cerea însuși ca înlocuitorul să nu fie numit înainte de expirarea mandatului legal al dispărutului. Cf. C. Halgan, Essai sur l'administration des provinces sénatoriales sous l'Empire romain, Paris, 1898, p. 23—232.

⁴ Vezi mai departe, p. 370 și n. 3.

⁵ Cf., în ultimă instanță, J. Keil, «J.O.A.I.», XXIX, 1935, p. 85.

cea adevărată, dacă ținem seama de un argument pus în lumină de Halkin¹, care relevă cu dreptate că împrejurarea care a prilejuit săparea dedicației din Tralles — instituirea unui cult municipal în onoarea lui Nero² — a putut fi o hotărâre a Senatului din anul 54, luată în urma desfășurării favorabile a operațiilor militare la granița Eufratului, de a acorda tînărului împărat onoarea unei statui în templul lui Mars Ultor, cu alte cuvinte de a face din el un *σύνναος* al divinității protectoare a Romei³. Ipoteza ni se pare plauzibilă, dar oricum ar fi, important din punctul de vedere al problemei care ne reține atenția e faptul că, mulțumită indiciilor pe care le-am înșirat, data proconsulatului lui Aelianus poate fi fixată cu o aproximație de un an sau doi. Putem nădăjdui să ajungem și în privința « legației » moesice la un rezultat asemănător?

La prima înfățișare, problema apare mult mai anevoioasă, nu numai pentru că de data aceasta nu mai avem — ca în cazul proconsulatului — o inscripție care să ne spună sub ce împărat trebuie situată misiunea, dar pentru că un document de la care eram îndreptățiți să așteptăm dezlegarea enigmei, prin datele contradictorii pe care le conține, nu face decît să ne îngreueze sarcina. E vorba de faimoasa inscripție histriană la care ne-am mai referit, descoperită în campania de săpături din 1915 și publicată de Pârvan în *Histria IV*. Cum se știe, cum am amintit-o în mai multe rânduri, documentul complex cunoscut sub numele de « hotărnicia » lui Laberius Maximus cuprinde, în realitate, mai multe texte diferite, scrisori ale unei întregi serii de guvernatori ai Moesiei către histrieni, în legătură cu întărirea de către romani a anumitor privilegii din vechi recunoscute cetăți milesiene. Împrejurare nefavorabilă, cronologia nici unuia din acești guvernatori nu este stabilită cu precizie; apoi ordinea în care sînt pomeniți nu-i aceea în care s-au succedat la guvernămîntul Moesiei; în sfîrșit — piedică aproape de netrecut pentru cercetătorul problemei — personajul indicat în rîndul 13 ca urmaș al lui Flavius Sabinus, *Aemilianus* (Αἰμιλιανός în originalul grec), e trecut sub tăcere de toate celelalte izvoare, nu numai în calitate de « legat » imperial, dar pînă și ca individ de rang senatorial, în vremea cînd se presupune a fi trăit⁴. Primul lucru pe care-l avem de făcut în această situație, e să ne lămurim asupra locului exact deținut de Aemilianus în șirul celorlalți « legați »; în al doilea rînd, să stabilim, fie și cu o inevitabilă aproximație, anul în jurul căruia va fi venit să administreze Moesia; în sfîrșit, în lumina acestor prealabile clarificări, să decidem dacă trebuie sau nu să acordăm crezare documentului histrian, și pînă la ce punct?

Din aceste trei operații, măcar cea dintîi e lesnicioasă. În prima scrioare a lui Flavius Sabinus, adresîndu-se locuitorilor Histriei, acesta le făgăduiește că va interveni în favoarea lor pe lingă urmașul său Aemilianus:

¹ Tiberius Plautius Aelianus, légat de Mésie sous Néron, « *L'Antiquité classique* », III, 1934, p. 121—161.

² V. textul citat mai sus, p. 357, n. 1.

³ Tac., *Ann.*, XIII 8: « Sed apud senatum omnia in maius celebrata sunt sententias eorum, qui supplicationes et diebus supplicationum uestem principi triumphalem, utque ouans Urbem iniret, effigiemque pari magnitudine ac Martis Ultoris, eodem in templo censuere... ». Cf. Halkin, *op. cit.*, p. 23 a extrasului și, pentru evenimentele la care se face aluzie în text, J. G. C. Anderson în *C.A.H.*, X, 1934, p. 758 și urm.

⁴ Cf. S. J. De Laet, *De Samenstelling van den romeinschen Senaat gedurende de eerste eeuw van het Principaat*, p. 172, nr. 1177.

λαλήσω ἔξ καὶ Αἰμιλιανῶ διαδόχῳ μου¹. Ceva mai departe², scrisoarea lui Pomponius Pius amintește și ea, alături de numele lui Flavius Sabinus, pe acela al unui [...]ανός (prima parte a numelui e pierdută), ca pe ale unor predecesori ai semnatarului scrisorii. Dacă necunoscutul care se ascunde sub sufixul [...]ανός e tot una cu nu mai puțin necunoscutul Aemilianus (cum e probabil și cum a presupus Pârvan din capul locului), am avea o serie de trei guvernatori reconstituită cu destulă verosimilitate: primul, Flavius Sabinus, al treilea, Pomponius Pius și, între ei, un necunoscut arătat o dată cu numele de Aemilianus, altădată cu sufixul [...]ανός, care, evident, poate aparține tot lui Aemilianus, dar și altcuiva cu nume asemănător.

Osebit de scrisorile celor trei «legați» amintiți, documentul histrian reproduce o scrisoare a lui Plautius Aelianus, unde numele lui Flavius Sabinus, însoțit de aprecieri măgulitoare, trădează fără indoială anterioritatea acestuia la guvernământul Moesiei³; în sfârșit, în ultima parte a leșezii, scrisoarea lui Tullius Geminus, care, dacă nu conține vreun nume susceptibil să permită situarea semnatarului ei în raport cu guvernatorii cunoscuți, conține indicații suficiente pentru a nu lăsa vreo indoială asupra faptului că misiunea lui Geminus a avut loc sub Claudiu⁴.

Recapitulând elementele de datare oferite de *horothesia* lui Laberius Maximus, avem, prin urmare, un guvernator sigur din zilele lui Claudiu; trei guvernatori ale căror misiuni nu știm cind se situează, dar se succed probabil nemijlocit; în sfârșit, un al cincilea (?), care se întâmplă să fie Plautius Aelianus, despre care nu știm decât că a venit la administrația Moesiei în urma lui Flavius Sabinus. Cu aceste elemente în minte, să pășim acum la cea de-a doua operație anunțată, stabilirea limitelor între care, fără teamă de a ne înșela, am putea fixa misiunea moesică a misteriosului Aemilianus.

Începutul îl facem cu Tullius Geminus, căruia, cum am spus, *horothesia* îi dă titlul de *πρεσβευτῆς καὶ ἀντιστρατήγος Τιβερίου Κλαυδίου Καίσαρος Σεβαστοῦ*, cu alte cuvinte *legatus pro praetore* al împăratului Claudiu. Personajul ne e cunoscut și altminteri, prin unele știri din Tacit⁵ și printr-o inscripție descoperită în primii ani ai secolului nostru, care ne-a păstrat data consulatului lui: de la 1 octombrie la 30 decembrie 46 e.n.⁶. Aceasta înseamnă că, în principiu, Tullius Geminus a putut governa Moesia în intervalul dintre 1 ianuarie 47 și 13 octombrie 54. Pârvan fixa «legația» lui în anul 54, fără alt motiv decât acela de a face loc, în cei zece ani precedenți, misiunilor tuturor celor patru guvernatori menționați în «hotărnicia» descoperită de el. Dar e evident că se înșela, pentru că un document epigrafic⁷, asupra căruia pare să fi trecut cu vederea, numește pe Flavius Sabinus:

¹ Rîndurile 13—14 ale ediției Pârvan.

² Rîndul 31.

³ Rîndul 43 al ediției Pârvan.

⁴ Rîndurile 50—51.

⁵ Tac., Ann., XIV, 50.

⁶ E vorba de un fragment de *fasti* din Teanum Sidicinum, publicat de Egbert, «AJA», 1905, p. 67, iar acum tipărit și în C.I.L., VI, 36850. Cf. Cichorius, *Römische Studien*, Leipzig-Berlin, 1922, p. 398-402. Pârvan, care n-a cunoscut acest document, și-și ia informațiile asupra lui Geminus din prima ediție a P.I.R. (vol. III, 1898), socoate anul consulatului lui ca «nedeterminabil» (*Histria* IV, p. 570; cf. «Ausonia», X, 1921, p. 193: «Un tale Tullio Gemino, fino allora sconosciuto...»).

⁷ C.I.L., VI, 31293.

[*leg(atus) diui Claudi pro pr(aetore) prouin(ciae) Moesiae*], ceea ce dovedește, dacă citirea editorilor e bună, că, cel mai tirziu în anul 54, Sabinus era numit în postul pe care avea să-l ocupe timp de șapte ani. Tullius Geminus n-a putut deci administra Moesia decât între 47 și 53, și aceasta e singura afirmație întemeiată pe care o putem face în stadiul actual al informației noastre.

Dar, ni s-ar putea obiecta în acest punct, fie că Pârvan cunoștea sau nu inscripția în chestiune, important e că fixa «legația» lui Sabinus sub Claudiu, și anume între anii 43 și 49. Din păcate, ceea ce Pârvan uită să ne spună, e pe baza căror argumente a ajuns la această încheiere. Referința la Kappelmacher, al cărui articol din R.-E. ar pune «singur convingător și exact guvernarea lui Sabinus în Moesia imediat după anul 43»¹, e insuficientă, cită vreme un text din Dio ne informează că, în vremea când se presupune a fi fost numit la guvernământul Moesiei, Sabinus lua parte la cucerirea Britanniei, în calitate de ὑποστράτηγος al fratelui său Vespasian², în acel moment comandant al legiunii a II-a Augusta³. Mai mult decât atât, dacă Sabinus n-a putut fi numit «legat» al Moesiei în anul 43, tot atât de puțin a putut fi numit în 44 sau 45, deoarece în acești ani «legat» al Moesiei pare să fi fost Aulus Didius Gallus, comandant al corpului expediționar care, după mărturia lui Tacit⁴, în primii ani ai domniei lui Claudiu a înfrint pe regele bosporan Mithradates, înlocuindu-l cu fratele acestuia, Cotys⁵. E adevărat că titlul de guvernator al Moesiei nu e dat lui Gallus de Tacit, nici de vreun document contemporan indiscutabil⁶. Dar, cum observă cu dreptate Stein⁷, poate fi considerat ca sigur că o misiune de natura aceleia de care vorbim nu putea fi încredințată altcuiva decât guvernatorului provinciei celei mai apropiate de locul conflictului; de altă parte, faptul că în urma succesului obținut Gallus a căpătat ornamentele triumfale⁸ exclude posibilitatea ca el să fi servit în acea campanie sub ordinele unui alt comandant. Rămîne dar probabil (am putea spune: în cel mai înalt grad probabil) că evenimentele din regatul bosporan coincid cu «legația» moesică a lui Gallus; iar dacă adăugăm că aceste evenimente, datate cu destulă precizie de mone-dele lui Cotys, par a se fi petrecut în anii 45—46 e.n., ajungem la concluzia că Gallus trebuie să-și fi început misiunea la Dunăre în anul 44 cel mai devreme, ceea ce face cu totul plauzibilă ipoteza după care trebuie să vedem în el pe cel dintîi guvernator al Moesiei desprinse din comandamentul

¹ Histria IV, p. 566: Kappelmacher în R.—E., VI, col. 2614, care reconstituie cariera lui Flavius Sabinus precum urmează: «34 — 43 demnități inferioare și pretura, 43 în Britannia, după 43 — timp de șapte ani — administrația Moesiei, încă înainte de 56 *curator census Gallici* și consulat, 56 — 69 *praefectus urbi*... ».

² Dio, LX, 20, 3.

³ Tac., Hist., III, 44.

⁴ Ann., XII, 15.

⁵ Asupra acestor desfășurări militare, ca și, în genere, asupra energicei politici duse de Claudiu la Marea Neagră, v. monografia lui V. M. Scramuzza, *The Emperor Claudius*, Cambridge, Mass., 1940, p. 179 și urm.

⁶ Cf., totuși, C.I.L., III 7247 (= Dessau, I.L.S., 970), unde, dacă citirea [*leg(atus) pro pr(aetore) Moesiae*] e conjecturală, are destule șanse să fie adevărată. În acest sens, v. Groag, s.v. Didius, R.-E., V., col. 411.

⁷ Die Legaten von Moesien, p. 25.

⁸ «...ornatus [ex auct(orit)ate] Ti] Claudi Caes[aris] Aug[usti] Ger[mani]ci tr[i]umphal[ibus] o[rn]ame[n]tis... » se spune despre el în inscripția din Olympia, citată aici mai sus, n. 6.

care, o vreme, ținuse reunite laolaltă provinciile Moesia, Macedonia și Achaia ¹.

Concluzia celor ce preced e că Flavius Sabinus nu poate în nici un caz ocupa în *fasti* provinciei Moesia locul pe care i-l atribuia Pârvan. Între 43 și 49, cei șapte ani ai presupusei lui guvernări sînt ocupați de misiunile lui Aulus Didius Gallus și Terentius Tullius Geminus, chiar dacă informațiile de care dispunem nu ne permit să fixăm cu precizie durata exactă a administrației fiecăruia. Venirea fratelui lui Vespasian la Dunăre trebuie dar mutată în timp, și anume către sfîrșitul domniei lui Claudiu, care, din acest punct de vedere, constituie un sigur *terminus ante quem*. Decit, acest prim rezultat trebuie confruntat cu datele celorlalte izvoare despre activitatea lui Flavius Sabinus, și aceasta ne obligă la un rapid examen al carierei lui, politică și militară.

Stăruie în amintiri pagina din *Istorie* unde, după ce a povestit sfîrșitul lui Sabinus, asasinat sub ochii neputinciosului Vitellius, Tacit evocă pentru posteritate figura bărbatului care — cu propriile lui cuvinte — « *quinque et triginta stipendia in republica fecerat, domi militiaeque clarus* » ². Împreună cu precizarea, în cuprinsul aceluiași capitol, că Sabinus ar fi fost « *legat* » al Moesiei timp de șapte ani și prefect al Romei timp de alți doisprezece, afirmația că viața publică a fratelui lui Vespasian ar fi totalizat treizeci și cinci de ani de serviciu e baza oricărei încercări de biografie a acestei interesante figuri. Faptul că-i cunoaștem data morții și numărul total al anilor serviți ne ajută să aflăm nu numai data probabilă a nașterii, dar, cu o tolerabilă aproximație, etapele principale ale unei vieți atît de active. E ușor de văzut, într-adevăr, că, dacă în « *anul celor patru împărați* » Sabinus împlinea 35 de ani de viață publică, aceasta trebuie să fi început în anul 34 e.n. În mod normal, cariera unui tînăr roman din clasa conducătoare începînd la 18 ani, cu una din sarcinile *vigintiviratului*, am putea presupune că așa se va fi întîmplat cu personajul nostru, născut, în această ipoteză, în 16 e.n. În realitate, avem motive temeinice să credem că Sabinus, care era mai vîrstnic decît Vespasian, n-a putut vedea lumina zilei înainte de anul 8 e.n. ³. Dacă informațiile lui Tacit sînt bune, înseamnă dar că intrarea lui în serviciul obștesc a avut loc la 25 ani cel mai curînd — *quaestoria aetas* după regulile dreptului vremii ⁴. Pentru etapele intermediare ale carierei, pînă la numirea ca prefect al Romei, punctele de sprijin cronologic lipsesc, cu excepția indicației lui Dio, după care Sabinus ar fi petrecut anul 43 în Britannia, în calitate de adjunct al fratelui său, comandant de legiune. Cu ce grad anume, e mai greu de ghicit, din pricina termenului vag de care se slujește istoricul grec ⁵. Oricare ar fi fost însă treapta exactă în ierarhia magistraturilor atinsă de Flavius Sabinus în acel moment, sigur pare că nu depășise încă rangul de *praetor* și că, prin urmare, n-ar fi putut rîvni la guvernămîntul Moesiei, rezervat, după cît putem judeca pe baza unei documentări ce se întinde pe mai multe veacuri și nu comportă excepții, unor foști

¹ Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 25. Cf. Ritterling, R.—E., XII, col. 1648.

² Tac., *Hist.*, III, 75.

³ Suet., *Vesp.*, 2. Cf. Kappelmacher s.v. Flavius (166), R.—E., VI., col. 2611.

⁴ Mommsen, *Droit public romain* (tr. fr. Girard), II, p. 253 și n. 1.

⁵ *Hist. Rom.*, LX 20, 3: ἐπιδιέπεμψε (scil. Aulus Plautius) τὸν τε Οὐεσπασιανὸν τὸν Φλαοῦιον τὸν καὶ τὴν αὐτοκράτορα μετὰ ταῦτα ἀρχὴν λαβόντα, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Σαβῖνον ὑποστρατηγοῦντά οἱ...

consuli¹. De n-ar fi decit pentru acest motiv, ne găsim dar în imposibilitate de a admite ipoteza lui Kappelmacher, împărtășită de Pârvan, după care Sabinus ar fi sosit în Moesia îndată după anul 43². Dar să continuăm. Dacă fratele lui Vespasian n-a putut fi numit la administrația Moesiei înainte de a fi exercitat primul său consulat și dacă această demnitate n-a putut-o obține decit între 43 și 57, anul probabilei numiri la prefectura Romei; dacă iarăși luăm de bună afirmația lui Tacit după care, înainte de a ocupa timp de 12 ani acest din urmă post, Sabinus ar fi zăbovit în Moesia vreme de 7 ani, limitele cronologice înăuntrul cărora se situează dobîndirea supremei magistraturi se restrîng între 44 și 49, cu oarecare aproximație. În chip firesc, momentul numirii la conducerea Moesiei trebuie dar căutat în jurul anului 50, și aceasta face plauzibilă presupunerea că în anul 57, sau poate încă în cursul anului 56, curînd după moartea lui L. Volusius Saturninus³, Sabinus a putut fi numit *praefectus Urbi*, funcțiune pe care — probabil cu mici întreruperi⁴ — a exercitat-o pînă în clipa uciderii sale de către vitelieni⁵.

Revenind la preocuparea care ne-a impus această paranteză, putem deci indica drept *terminus post quem* pentru trimiterea misteriosului Aemilianus în Moesia anul numirii lui Sabinus la prefectura Romei — 56/57 e.n., după cele mai autorizate opinii⁶. Rămîne să vedem dacă n-am putea stabili acum și un *terminus ante quem*, pentru a delimita cu strictețe pe care ne-o îngăduie informațiile la dispoziția noastră activitatea acestui guvernator-fantomă.

Analizînd mai înainte cuprinsul documentului composit care e *horothesia* lui Laberius Maximus, am arătat că rîndurile 31—32 ale textului publicat de Pârvan indică drept predecesori ai lui Pomponius Pius pe Flavius Sabinus

¹ Cf. Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 116—117.

² Kappelmacher, R.—E., VI, col. 2611; V. Fârvan, *Histria IV*, p. 566. Aceeași greșală în «*Rev. de Philologie*», LVII, 1931, p. 258, n. 3.

³ Asupra acestuia, v. Dessau în *P.I.R.*, III, p. 483—485. Data morții (în vîrstă de 93 ani!) ne-a fost păstrată de Tacit., *Ann.*, XIII, 30. Cf. Plin., *H.n.*, XI, 223.

⁴ În *Ann.*, XIV 42, printre evenimentele anului 61, Tacit înregistrează asasinarea lui Pedanius Secundus, *praefect al Romci*, de unul din sclavii săi. Trebuie să admitem, prin urmare, că, în jurul acelei date, Sabinus a fost înlocuit în demnitatea de prefect, fără să putem spune în ce împrejurări. Sigur e, oricum, că încă Nero pare să-i fi redat importantul post, de vreme ce-l vedem destituit de Galba, apoi din nou numit de Otho (*Tac.*, *Hist.*, I, 46; *Plut.*, *Otho*, 5). Chiar ținînd seamă de aceste întreruperi, există posibilitatea de a pune de acord afirmația lui Tacit, după care Sabinus ar fi fost prefect timp de 12 ani, cu datele celorlalte izvoare: pentru aceasta e de ajuns să admitem că prima numire a avut loc în anul 56, după moartea lui Volusius Saturninus, așa cum de altfel ni s-a impus din examenul întregii cariere a fratelui lui Vespasian. În aceste condiții, propunerea lui Borghesi de a corecta în *Hist.*, III, 75 indicația *duodecim (annos)* prin *septem* sau *totidem* ni se pare tot atît de inutilă ca și ipoteza lui Brasloff, «*Wiener Studien*», XXX, 1908, p. 167—169, după care Sabinus și Pedanius ar fi fost prefecti în același timp, cu puteri egale. Asupra prefecturii Romei, v. Mommsen, *Droit public romain* (tr. Girard), V, p. 361—373 și monografia lui Vigneaux, *Essai sur l'histoire de la Praefectura Urbis à Rome*, Paris, 1896.

⁵ *Tac.*, *Hist.*, III, 75.

⁶ 57 după De Laet, *De Samenstelling van den romeinschen Senaat* gedurende de eerste eeuw van het Principaat, p. 117; 56 după A. W. Braithwaite, C. Suetoni Tranquilli Diius Vespasianus with an introduction and commentary, Oxford, 1927, p. 20—21, ale cărui concluzii, în ce privește numirile succesive ale lui Sabinus la prefectura Romei, sînt următoarele: *praefectus Urbi*: 56—60; *praefectus Urbi iterum*: 61—68; *praefectus Urbi tertium*: 69 (total 12 ani).

și pe necunoscutul din al cărui nume s-a păstrat numai sufixul [...]ανός. Presupunind pentru moment că ar fi vorba de același Aemilianus pomenit în rîndul 13, rezultă fără putință de îndoială că urmașul acestuia la guvernămîntul Moesiei a fost Pomponius însuși. Din păcate, nici despre Pomponius nu știm mare lucru, mai exact vorbind nu știm decît că e unul din consulii sufecți ai anului 65¹. Trimiterea în Moesia trebuie să fi urmat însă la scurt interval după ieșirea din consulat (poate în 66, sigur în 67), de vreme ce din mesajul către histrieni rezultă limpede că scria în zilele lui Nero², iar în primele luni ale anului 69 — între 15 ianuarie și 16 aprilie — locul lui apare ocupat de un susținător al lui Otho, M. Aponius Saturninus³. De activitatea acestuia la Dunărea de Jos nu e cazul să ne ocupăm⁴. E de ajuns să amintim că, din pricina schimbărilor petrecute la Roma, misiunea lui nu putea fi decît vremelnică și că, abia urcat pe tron, Vespasian avea să-l înlocuiască printr-un om al său de încredere, C. Fonteius Agrippa⁵.

Din punctul de vedere al problemei care ne preocupă rămîne, prin urmare, stabilit, că vremea în care se situează misiunea moesică a lui Aemilianus nu poate fi decît intervalul dintre ultimul an posibil al legației lui Flavius Sabinus (56/57, cu inevitabila aproximație) și primul an posibil al legației lui Pomponius Pius (66/67): în cifră rotundă zece ani, răstimp în care, alături de omul misterios a cărui identitate ne trudim s-o aflăm, trebuie să postulăm prezența în Moesia a lui Plautius Aelianus, pe care propria-i scrisoare către histrieni îl înfățișează ca pe un urmaș al lui Flavius Sabinus și a cărui misiune nu poate cădea decît tot în deceniul de care vorbim⁶.

Acum, nu va fi desigur fără folos să amintim că în textul *horothesiei* numele lui Aemilianus apare o singură dată întreg, în rîndul 13. În rîndul 31, cum am avut grija s-o relevăm, terminația ... ANOY ar putea fi tot atît de bine a numelui lui Aelianus, așa cum e cazul în rîndul 38, unde aceeași desinență genitivală se raportează fără putință de îndoială la acesta din urmă, lucru dovedit de cele citeva litere păstrate din gentiliciul Plautius⁷. Această primă observație impune în mod firesc o a doua, și anume că, așa cum iarăși s-a relevat, un personaj de rang consular purtînd *cognomen*-ul Aemilianus e necunoscut prosopografiei secolului I e.n.⁸. Dacă la aceasta adăugăm și ciudățenia pe care ar constitui-o desemnarea acestuia singur prin *cognomen*, atunci cînd toți ceilalți guvernatori pomeniți în hotărnicie sînt arătați corect cu numele de familie urmat de *cognomen*, ajungem la concluzia că un «legat» al Moesiei cu numele Aemilianus n-a existat niciodată; că apariția acestui

¹ C.I.L., IV 2551 și 5520. Cf. W. Liebenam, *Fasti consulares Imperii Romani...*, Bonn, 1909, p. 14.

² La acest împărat se referă aluziile din rîndurile 30 și urm. ale *horothesiei*, pe care le reproduc aici, cu întregirile lui Ad. Wilhelm, după SEG, I (1924), p. 73, nr. 329: καὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων ὁμειν ὑπὸ Φλ. Σαβελίου [καὶ...]ανοῦ ἀνδρῶν ἐπισημοτάτων καὶ ἐμοὶ τεμνωτάτων ἢ ἀντιλαβέσθαι ὅτι ἡ ἀσθένεια τῆς πόλεως ὁμῶν προνομίας τυχεύει πρὸ οὐδ' πάντων φροντίζοντος τοῦ θεοτάτου [Καίσαρος...].

³ Tac., *Hist.*, I 79; cf. III 24.

⁴ Cf. C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V. Aus 500 Jahre vorrömischer u. römischer Geschichte Südosteuropas. I. Teil: Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien*, Wien-Leipzig, 1932, p. 173 și urm.

⁵ Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 32—33; Patsch, *op. cit.*, p. 178—179.

⁶ V. aici mai departe p. 370—371.

⁷ ΠΑΑΥΤΙ[ΟΥ ΑΙΑΙ]ΑΝΟΥ.

⁸ Cf. Liebenam, *Fasti consulares Imperii Romani*, p. 84 (index cognominum) și P.I.R., I² (Berlin-Leipzig, 1933), p. 49—50.

nume printre ale guvernatorilor menționați de inscripție se datorește unei greșeli a lapicidului¹, care a săpat AIMI IANOC în loc de AIAIANOC; în sfârșit că, între Flavius Sabinus și Pomponius Pius, provincia de la gurile Dunării n-a putut fi administrată decât de Plautius Silvanus Aelianus.

Oricât de îndrăzneță în aparență, această concluzie n-are de ce să surprindă pe cine a urmărit cu atenție înlănțuirea de motive care a determinat-o. Ea s-a impus dealtminteri, încă din 1926, lui Hermann Dessau, într-un studiu deosebit de important pentru problema noastră și care ar fi trebuit să rețină într-o mai mare măsură atenția cercetătorilor români ai istoriei Histriei². În aceste condiții, ne rămâne doar sarcina de a dovedi că nimic din cele ce știm despre viața publică a lui Aelianus nu se opune prezenței lui în Moesia în limitele de timp fixate, și aceasta o vom face supunând unui rapid examen datele oferite de epitaful tiburtin în legătură cu activitatea desfășurată de personajul nostru la Dunărea de Jos.

Că această activitate trebuie să fi constituit titlul de mândrie al lui Aelianus și punctul culminant al carierei lui militare rezultă deopotrivă din cuvintele lui Vespasian, reproduse în ultima parte a inscripției funerare, și din mulțimea amănunțelor privind realizările elogiului în timpul misiunii lui dunărene. « Activitatea < lui Aelianus > la conducerea Moesiei a fost atât de remarcabilă — pare să fi declarat împăratul, într-o cuvîntare rostită în Senat — că n-ar fi trebuit să se aștepte domnia mea pentru a i se acorda cinstea inșinelor triumfale; atîta doar că, din pricina zăbavei, distincția îi revine sporită de împrejurarea că o primește în calitate de prefect al Romei: *Moesiae ita praefuit, ut non debuerit in me deferri honor triumphalium eius ornamentorum, nisi quod latior ei contigit mora titulus praefecto urbis* »³. Dacă mai era nevoie, aluzia lui Vespasian la neglijența sau reaua voință a predecesorului ce ar fi trebuit să răsplătească meritele lui Aelianus, dar n-a făcut-o, constituie o dovadă în plus a faptului că misiunea dunăreană a acestuia datează din timpul domniei lui Nero. Mai importantă, în ochii noștri, e însă aprecierea favorabilă a împăratului, care confirmă exactitatea realizărilor înșirate în inscripția tiburtină și îndreptățește încrederea cu care datele oferite de ea au fost îndeobște primite de cercetători.

Prima din aceste realizări și una din cele mai importante, dacă ținem seamă de urmările ei pentru dezvoltarea provinciei, e strămutarea în dreapta Dunării a mai mult de o sută de mii de transdanubieni, cu femei și copii, cu regii și șefii lor de trib, în împrejurări asupra cărora nu ni se dau amănunte, dar pe care ne este lesne să le închipuim. *In qua* — sună textul, comițînd aici o greșeală de limbă pe care ne mulțumim s-o semnalăm — *plura quam centum mill(ia) ex numero Transdanuvianor(um) ad praestanda tributa cum coniugibus ac liberis et principibus aut regibus suis transduxit*⁴. Pârvan, care

¹ Sau, intrucît greșeala apare în ambele exemplare ale inscripției, mai curînd a copistului care a pregătit textul ce avea să fie săpat în piatră. În studiul său mai înainte citat, Halkin semnalează o greșeală asemănătoare în opera lui Dio, LXVI 3, 4, unde AIMAIANOY al manuscriselor ascunde tot un AIAIANOY — probabil L. Lamia Plautius Aelianus, fiul personajului nostru (« L'Antiquité Classique », III 1934, p. 26 a extrasului, n. 1).

² Zur Reihenfolge der Statthalter Moesiens, « J.O.A.I. », XXIII, 1926, Beibl., col. 345—358. Cf. R. Journet, « Istros », 1934, I, p. 150—151 și R. Vulpe, Hist. anc. de la Dobroudja, p. 117.

³ C.I.L., XIV, 3608, r. 32—35.

⁴ Rîndurile 9—13.

a tradus și comentat aceste rinduri într-o pagină din *Getica* ale cărei concluzii au fost acceptate întocmai de cercetătorii mai noi¹, crede a putea afirma că transdanubienii în chestiune ar reprezenta «o populație amestecată, bastarno-sarmato-getică din nordul gurilor Dunării, împinsă de barbarii estici și nordici... spre miazăzi, și de aceea căutându-și locuințe noi în sudul Dunării»². Toți acești strămutați, observă el în alt loc, «sînt nomazi: căci îi vedem duși, nu în calitate de oaste biruită, ci de popor în stare de migrație, fiecare trib cu toți ai lui, copii ori femei, și cu șefii respectivi. Mutarea lor e pacifică: se face anume prin bună înțelegere cu ei, iar nu în urma unor lupte»³. Cum se vor fi petrecut în realitate lucrurile, nimeni n-o poate spune, cîtă vreme informațiile noastre vor fi reduse la singurele date ale inscripției. Ne-am permite să observăm totuși că nimic nu îndreptățește siguranța cu care autorul «*Geticelor*» vorbește despre conglomeratul etnic al strămutaților, și încă și mai puțin despre împrejurările în care această strămutare s-a efectuat. «Bastarno-sarmato-geții» au putut fi chiar numai geți, iar așezările lor obișnuite au putut fi în cîmpia munteană tot atît de bine ca și în nordul gurilor Dunării. În al doilea rînd, afirmația că stabilirea lor pe pămînt roman s-a făcut «prin bună înțelegere» e o presupunere la rîndu-i întemeiată pe o altă presupunere, vrem să spunem pe convingerea că ar fi fost în directă legătură cu operațiile de ordin militar amintite de izvorul epigrafic în continuarea rîndurilor reproduse. Din acest punct de vedere, interpretarea învățatului romîn prezintă analogii cu interpretarea aceluiași text într-o scriere a lui Patsch din 1932, în care, fără să se refere în chip explicit la Pârvan, autorul «*Contribuțiilor la etnografia Europei sud-estice*» propune să se recunoască în isprăvile înșirate de epitaful tiburtin episoade variate ale unei unice acțiuni. Potrivit acestui mod de a vedea, expediția lui Aelianus, făcută necesară de o tentativă de invazie a sarmaților, ar fi sprijinit rezistența roxolanilor, a bastarnilor și a dacilor în fața năvălitorilor, ar fi dus la înfrîngerea acestora și, în afară de alte măsuri asupra cărora vom reveni, ar fi avut ca urmare primirea în hotarele Imperiului a celor o sută de mii de transdanubieni, strîmtoși la ei acasă de vecinătatea supărătoare a noilor veniți⁴. Oricît de mare ar fi autoritatea în materie a cercetătorului vienez, nu ne putem asocia la acest mod de a prezenta faptele, pentru motivul că nimic în textul inscripției tiburtine nu îndreptățește afirmația că isprăvile atribuite lui Aelianus ar fi episoade ale unei unice campanii sau s-ar fi petrecut într-un singur laps de timp⁵. Ca să dea evenimentelor aspectul dorit de el, Patsch începe prin a declara că relatările epitafului vădese o regretabilă lipsă de înțelegere istorică⁶, după care se silește să

¹ Cf. Vulpe, *Hist. anc. de la Dobroudja*, p. 124.

² V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*. București, 1926, p. 104, n. 1.

³ *Ibidem*.

⁴ Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 1, p. 165. Într-un chip asemănător își reprezintă desfășurarea operațiilor și Werner Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero* («*Klio*», Beiheft XV), Leipzig, 1923, p. 88—89.

⁵ Pârvan, în judecata căruia Aelianus n-a administrat Moesia mai mult de doi ani (52—53 e.n.), găsea necesar să releve că «toate aceste «fapte glorioase» încap chiar într-un an, necum în doi» (*Histria IV*, p. 569). Lăsînd la o parte alte observații, sublinierea ironică a puținătății realizărilor guvernatorului apare curioasă în ochii cui nu uită că, în *Getica*, aceleași isprăvi aveau să fie exaltate peste orice proporție cu datele izvoarelor.

⁶ *Op. cit.*, p. 165.

imprime documentului mai multă coerență schimbând ordinea cronologică a indicațiilor pe care acesta le conține. Ca să cităm un singur exemplu, precizăm că primirea transdanubienilor în Imperiu, care, la Patsch, e *ultima* dintr-un șir de măsuri inspirate de încheierea victorioasă a luptelor cu sarmații, în documentul nostru e *prima* de care se face mențiune. Mai mult, chiar lăsând la o parte ordinea cronologică, e evident pentru orice cititor neprevenit că inscripția nu sugerează cituși de puțin o relație cauzală între prima și cea de-a doua ispravă atribuită lui Aelianus, cu alte cuvinte între strămutarea celor o sută de mii și înăbușirea în germen a ceea ce originalul latin numește: *motum orientem Sarmatarum*. Dacă ni-i îngăduit să exprimăm în această privință o judecată ce nu poate fi, din păcate, controlată, am spune că întreg pasajul, pînă la rîndul 26, reprezintă în intenția redactorului o enumerare de realizări *distincte*, mai mult sau mai puțin importante în ochii cui le consideră izolat, dar tinzînd — prin acumularea lor — să dea cititorului impresia unei activități susținute¹. Fără a intra pentru moment în amănunte, e evident că intervenția lui Plautius Aelianus în regatul bosporan, ori ajutorul dat de el *annonei* imperiale, menționate în rîndurile 23—26 după o formulă ce încheie fără putință de îndoială episodul luptelor cu sarmații, reprezintă fapte noi, înscrise la activul lui de redactorul epitafului anume pentru a spori admirația cititorului față de realizările unei administrații excepționale.

Să ne întoarcem însă la punctul nostru de pornire, și anume la rîndurile din inscripția tiburtină referitoare la strămutarea transdanubienilor. Despre aceștia, am apucat să spunem că nimic nu ne îndreptățește să-i considerăm « o populație bastarno-sarmato-getică », provenind din nordul gurilor Dunării. De vreme ce strămutarea nu se leagă numaidecît de campania împotriva sarmaților, tot atît de bine ar putea fi vorba de geți din cîmpia munteană². Cînd și de ce vor fi fost trecuți în Moesia, nu se poate firește arăta cu precizie, dar, dacă ținem seamă de unele întîmplări petrecute la aceeași graniță a Imperiului către începutul erei noastre, e greu să respingem presupunerea că ne găsim înaintea unei măsuri inspirate de politica dintotdeauna urmată de romani față de popoarele a căror vecinătate era socotită primejdioasă, dar a căror supunere le-ar fi cerut sacrificii disproporționate. În puține cuvinte, această politică ar putea fi definită « a spațiului de siguranță » și, la Dunărea de Jos, ni se înfățișează pusă în practică pentru întîia oară în zilele lui August, cînd — după mărturia lui Florus — Lentulus, biruitorul dacilor, « completînd măsurile de pază luate pe malul drept al fluviului, s-a silit să respingă pe vrăjmași departe de malul stîng, astfel încît, zice el, « dacă Dacia n-a fost atunci înfrîntă, cel puțin a fost respinsă și risipită ». În original, textul sună: *uisum este Caesari Augusto gentem aditu difficillimam summouere. Misso igitur Lentulo ultra ulteriorem reppulit ripam* ;

¹ E procedeul retoric care la greci poartă numele de ἀξίωμα și care-și găsește o largă aplicare în *Res gestae diui Augusti*, de pildă. Cf. E. Kornemann, Mausoleum u. Tatenbericht des Augustus, Leipzig-Berlin, 1921, p. 88—89 și J. Gagé în introducerea la ediția inscripției memoriale (Paris, 1935), p. 15, 33. Asupra doctrinei retorice a elogiului regal (βασιλικὸς λόγος) v. și Fr. Leo, Die griech. — römische Biographie, Leipzig, 1901, p. 90 și urm., 207 și urm., 235 și urm.

² Semnificative, sub acest raport, sînt rezultatele săpăturilor arheologice de la Tinosul, stațiune a cărei viață pare să fi fost întreruptă în chip violent la o dată cores-punzînd domniei lui Nero. Cf. R. și Ec. Vulpe, « Dacia », I, 1924, p. 222—223; într-un sens analog, A. Alföldi, « J.R.S. », XXIX, 1939, p. 30.

*citra praesidia constituta. Sic tum Dacia non uicta sed summotata atque dilata est*¹ — și e ușor de văzut că insistența cu care istoricul acumulează verbele *summouere, repellere, diferre* (toate exprimând ideea unei « dări înapoi », a unei « mutări din loc ») oglindește preocuparea comandantului roman de a lărgi ceea ce am numit « spațiul de siguranță » dintre frontiera Moesiei și noile așezări ale dușmanului învins. Ce fel se putea obține un asemenea rezultat s-a văzut, în parte, din cuvintele lui Florus; se poate mai ales deduce dintr-o informație a lui Strabo, după care, într-o vreme ce nu-i indicată cu precizie, dar pe care cercetători recenti o fac să coincidă cu operațiile lui Lentulus², un alt general roman, Aelius Catus, — probabil Sextus Aelius Catus, consul în anul 4 e.n.³ — ar fi strămutat pe malul « trac » al Dunării 50 000 de geți transdanubieni: ἔτι γὰρ ἑφ' ἡμῶν Αἴλιος Κάτος μετώκισεν ἐκ τῆς τετραίας τοῦ Ἰστρου πέντε μυριάδας σωμάτων πρὸ τῶν ἑταῶν, ὁ οὐγλώττου τοῖς Θρακῶν ἐθνοῦς, εἰς τὴν Θράκην, καὶ νῦν οἰκοῦσιν αὐτοῖσι Μοισοὶ καλούμενοι⁴.

La fel cu Aelius Catus, să nu fi procedat și Plautius Aelianus la o evacuare parțială a teritoriului get, într-un moment cînd amenințarea de peste Dunăre părea a impune măsuri ce pot fi socotite astăzi iluzorii, dar în a căror eficacitate romanii credeau, de vreme ce le-au practicat și la alte frontiere?⁵ Fără să fie sigur, lucrul pare probabil⁶, dar tot atît de probabil e și faptul că, în afara motivului strategic, alte considerații vor fi atîrnat greu în hotărîrea guvernatorului Moesiei de a face loc în provincie unei mase atît de considerabile de transdanubieni. Aceste considerații sînt de ordin economic și e destul să amintim că — între strămutarea ordonată de Catus și acea de care ne ocupăm — Moesia fusese organizată ca provincie⁷, pentru ca să ne explicăm dorința autorității romane de a spori ceea ce în termeni fiscali se cheamă « materia impozabilă ». Locuitorii *peregrini* ai provinciilor imperiale erau ținuți la plata unei îndoite dări, dintre care una privea persoana (*tributum capitis* sau *capitatio*), alta, proprietatea funciară (*tributum soli* sau, pe scurt, *tributum*). În aceste condiții,

¹ Florus, II, 28, 18. Cf. Res gestae Diui Augusti, 30, 2 Gagé: « Citra quod (scil. flumen) Dacorum transgressus exercitus meis auspiciis uictus profligatusque [est et] postea trans Danuuium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperi[a] populi [R]omani perferre coegit ». Că ultimele cuvinte reproduce nu implică o adevărată supunere a dacilor, abia dacă trebuie s-o relevăm; în realitate, pentru ca Dacia să poată fi cucerită, avea să mai treacă un secol. Asupra luptelor dintre daci și romani în zilele lui Augustus, v. Fr. Miltner, « Klio », XXX, 1937, p. 200—226; asupra desfășurării ulterioare a raporturilor dintre cele două popoare, C. Daicovicu, La Transilvania nell'Antichità, București, 1943, p. 44—49.

² R. Syme, « J.R.S. », XXIV, 1934, p. 130—131.

³ Cf. Pârvan, Getica, p. 94 și urm.; Patsch, Beiträge z. Völkerkunde von Südosteuropa, V, 4, p. 113—114.

⁴ Geogr., VII 3, 10.

⁵ După Dio, LXXI 15—16 (citată de Halkin, op. laud., p. 27, n. 1), în anul 175 Marcus Aurelius obligă mai multe triburi de quazi, marcomani și iazygi să părăsească pe malul stîng al Dunării o fîșie de teritoriu largă de cîtiva kilometri, destinată să rămînă pustie: τοῖς Μαρκομάνοις... τὸ τε ἡμισυ τῆς χώρας τὰς μεθωρίας ἀνέκων, ὥστε αὐτοῦς ὀκτώ πον καὶ τριάκοντα σταδίους ἀπὸ τοῦ Ἰστρου ἀποκεῖν...

⁶ Părerea e împărțită și de A. von Premerstein, « J.O.A.I. », I, 1898, Beibl., col. 157—158.

⁷ Appian, Illyr., 30: καὶ πλεῖον οὐδὲν ὕρον ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων δημοκρατίας: ἐς Μυσοὺς γινόμεον, οὐδ' ἐς ῥόρον ὑπαθέντας οὐδ' ἐπὶ τοῦ Σεβαστοῦ, ὑπήχθησαν ὀπίω τοῦ Τριερίου τοῦ μετὰ τὸν Σεβαστόν... αὐτοκράτορος γενομένου. Cf. Syme, op. cit., indeo-sebi p. 131; G. H. Stevenson in « C.A.H. », X, 1934, p. 211; Stein, Die Legaten von Moesien, p. 16—17.

e evident că interesul cîrmuirii era ca numărul contribuabililor să fie cît mai ridicat, și se înțelege grija cu care inscripția tiburtină nu uită să pomească primirea în Imperiu a transdanubienilor « ca tributari »: *ad praesentanda tributa*¹.

Chestiunea mai are de altminteri un aspect pe care textul epigrafic nu face decît să-l sugereze, dar care nu poate fi trecut sub tăcere. Foloasele pe care guvernatorul Moesiei era îndreptățit să le aștepte de pe urma așezării în provincie a atîtor supuși nu erau de ordin exclusiv fiscal, ci, în înțelesul cel mai larg al cuvîntului, economic. Într-o regiune slab populată, cum va fi fost în acea vreme malul drept al Dunării², primirea printre băștinași a celor 100 000 de transdanubieni însemna, înainte de toate, înmulțirea brațelor de muncă, posibilitatea de a pune în valoare un teritoriu dintotdeauna prielnic agriculturii³. Rezultatele favorabile n-aveau să întîrzie, și e demnă de notat satisfacția cu care, în inscripția comemorativă de la Tibur, redactorul textului atribuie lui Aelianus meritul de a fi fost « cel dintîi care, prin trimiteri masive de grîu din această provincie, a ușurat aprovizionarea populației din Roma: *primus ex ea provincia magno tritici modo annonam p(opuli) R(omani) adlevauit* »⁴.

Deosebit de importante de cunoscut ar fi pentru noi condițiile precise puse « tributarilor », învoielile pe baza cărora au fost rînduiți să muncească pămîntul. Fost-au cumva împărțiți proprietarilor, așa cum știm că s-a procedat mai tîrziu în numeroase cazuri?⁵ Fost-au mai de grabă așezați pe ogoare obștești, în condiția juridică a unor coloni și cu obligația de a ceda statului o parte din roade?⁶ Amîndouă presupunerile sînt permise, dar mai

¹ Rîndul 11.

² Cf. M. Rostovtzev, *Storia economia e sociale dell'Impero Romano*, Firenze, 1933, p. 553 și n. 1.

³ Solin., 22: « Moesiae, quas maiores nostri iure Cereris horreum nominabant ». Cf. G. Kazarov, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*. Sarajevo, 1916, p. 38—39; Patsch, *Beiträge z. Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 1, p. 166—167.

⁴ Rîndurile 25—26. În fața unui text atît de explicit, presupunerea exprimată de curînd că grînele trimise de Aelianus la Roma ar fi provenit din Ucraina ni se pare neîntemeiată (M. A. Levi, *Nerone e i suoi tempi*. Milano-Varese, 1949, p. 192). Interesantă, în schimb, e informația lui Tacit după care, în cursul anului 62, ca să sporească încrederea în eficacitatea serviciului de aprovizionare a Capitalei, Nero... « frumentum plebis, vetustate corruptum, in Tiberim iecit » (Ann., XV, 18). Faptul e cu atît mai semnificativ, cu cît, tocmai în vremea de care vorbim, o gravă criză economică prin care trecea Egiptul a putut să reducă disponibilitățile de grîu destinate Italiei. Cf. H. I. Bell, *The economic crisis in Egypt under Nero*, « J.R.S. », XXVIII, 1938, p. 1—8.

⁵ Eumen., Paneg. Const. Caes. dictus, 9: « Nunc uidimus et uidemus totis portibus ciuitatum sedere captiua agmina barbarorum... atque hos omnes provincialibus uestris ad obsequium distributos, donec ad destinatos sibi cultus solitudinum ducerentur » (și, mai departe, în acelaș capitol: « arat ergo nunc mihi Chamaus et Frisius, et ille uagus, ille depraedator exercitio squalidus operatur »). Cf. Zosim., II 22: *διανείμας τοὺς ἀγμάλωτους ταῖς πόλεσι* și Cod. Theodos., V 4, 3 Haenel: « Scyras, barbarorum nationem... imperio nostro subegimus. Ideoque damus omnibus copiam ex praedicta gente hominum agros proprios frequentandi ». Asupra chestiunii, în general, Fustel de Coulanges, *Recherches sur quelques problèmes d'histoire*. Paris, 1885, p. 43—53.

⁶ În termeni tehnici operația se chema « collocare in solo », iar « barbarii » astfel « așezați » erau ținuți « partem fructuum pro solo dare » (Cod. Just., XI, 48, 8, 1). Faptul de a fi fost deplasați în masă — cu regii, femeile și copiii lor — nu constituie, pe de altă parte, așa cum credea Fărvan, o dovadă că primirea în Imperiu a transdanubienilor ar fi avut loc prin bună învoială. Strămutări asemănătoare sînt atestate în mai multe rînduri, și cu deosebire în sec. III e.n., la sfîrșitul luptelor ce aveau să confere împăratului Claudiu al II-lea supranumele de « Gothicul ». « Multi naufragio perierunt — citim în această pri-

plauzibilă ni se pare cea din urmă ipoteză. În acest caz, împreună cu Aelius Catus (despre a cărui activitate știm prea puțin pentru a vorbi de ea în cunoștință de cauză), Plautius Aelianus trebuie socotit printre promotorii unei politici de frontieră a cărei însemnătate greu ar putea fi exagerată: care, începând din secolul al II-lea și într-o măsură tot mai mare, avea să deschidă popoarelor în migrație porțile Imperiului, schimbând din temelii condițiile tradiționale ale agriculturii, grăbind sfârșitul lumii sclavagiste și contribuind la instaurarea orînduirii feudale.

E timpul să trecem în revistă și celelalte realizări ale lui Aelianus la Dunărea de Jos, amintite de inscripția comemorativă. În primul rînd, reprimarea intențiilor agresive ale sarmaților iazygi (*motum orientem Sarmatarum*), în împrejurări asupra cărora nu ni se dau prea multe amănunte, dar pe care le putem măcar data. Într-adevăr, o indicație strecurată în treacăt de redactorul elogiului — precizarea că operația plină de succes ar fi fost săvîrșită ... *quamuis parte(m) magna(m) exercitus ad expeditionem in Armeniam misisset*¹ (« cu toate că o bună parte a propriei oștiri fusese trimisă să ajute la luptele din Armenia ») — ne permite să afirmăm că expediția împotriva călăreților stepei² trebuie să fi avut loc în vara anului 62, moment cînd, din garnizoana obișnuită a Moesiei, de trei legiuni, una, a V-a Macedonica, se găsea de mai multe luni în Orient cu misiunea de a întări forțele angajate în conflictul cu parții³. La dispoziția lui Aelianus rămîneau doar două legiuni — a VIII-a Augusta⁴ și a VII-a Claudia⁵ — și cu aceste efective reduse

vîntă, într-o biografie a lui -- plerique capti reges, captae diuersarum gentium nobiles feminae, impletæ barbaris seruis Scythicisque cultoribus provinciae; factus limitis barbari colonus ex Golho: nec ulla fuit regio quæ Gothum seruum triumphali quodam seruitio non haberet » (Treb. Pollio, Claudius, 9. Cf. Zosim, I, 46; Eutrop., IX 25 și, mai ales, Ammian. Marcell., XIX 11, 6 (din zilele lui Constantius): « Principem exorabant in ueniam obsecrantes... parati intra spatia orbis Romani, si id placuerit, terras suscipere longe discretas, ut diuturno otio inuoluli et quietem colentes, tributatorum onera sustinerent et nomen »).

¹ Rîndurile 14 — 15.

² Cf. Florus, II 29, 20: « Sarmatae patentibus campis inequitant... nihil praeter niues pruinasque et siluas habent. Tanta barbaria est ut nec intelligent pacem ». Asupra desfășurării evenimentelor, A. Alföldi in « C.A.H. », XI, 1936, p. 85 și L. Schmidt. Die Ostgermanen, München, 1941, p. 93 (care le datează larg din anii 63—66).

³ Relatînd pregătirile lui Caesennius Paetus cu prilejul luptelor din Armenia, în anul 62, Tacit menționează și legiunea a V-a, ... *quae recens e Moesis excita erat* (Ann., XV 6). Pînă la un timp, se credea că aluzia din elogiul lui Aelianus ar privi trimiterea în Răsărit a Legiunii a IV-a Scythica (astfel B. Filow, Die Legionen der Provinz Moesia, Leipzig, 1906, p. 21 și chiar Dessau, Geschichte der römischen Kaiserzeit, II 1 (Berlin, 1926), p. 241, n. 3). Potrivit punctului său de vedere, Pärwan, Histria IV, p. 569, antedatează și această mișcare de trupe, situînd-o « foarte bine » în 52—53. Cum a arătat însă Ritterling în art. Legio din R.—E., XII, col. 1559 și 1574 (cf. și 1255), legiunea a IV-a n-a fost în realitate chernată să dea ajutor forțelor angajate în campania din Armenia, ci pare să fi fost cantonată în Syria, la dispoziția guvernatorului Ummidius Quadratus, probabil începînd din 56—57. Cf. Fr. Cumont, Études syriennes, Paris, 1917, p. 159 și urm.; Stein, Die Legaten von Moesien, p. 30 și n. 3. Lucrarea lui A. Betz, Untersuchungen zur Militärgeschichte der röm. Provinz Dalmatien, Viena, 1939, nu ne-a fost accesibilă.

⁴ În Moesia, după toate probabilitățile, din anul 45 (Vivell, Chronologische Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Claudius, Diss. Heidelberg, 1911, p. 27 și urm., 31 și urm.; Ritterling, art. cit., col. 1647—1648). Onorată de Nero cu epitetul *bis Augusta*, poate tocmai în urma operațiilor conduse de Aelianus împotriva sarmaților (Ritterling art. cit., col. 1650).

⁵ Adusă din Dalmația în anul 58—59 (Ritterling, R.—E., XII, col. 1255), probabil în locul legiunii a IV-a Scythica, mutată în Syria în 56—57. Cf. Ritterling, art. cit., col. 1619 și, mai sus, n. 3. Alföldi, op. cit., p. 19, 21.

se mindrește el de a fi înăbușit în germen amenințarea, probabil surprinzând pe inamic și obligându-l la unele aranjamente a căror înșirare ocupă în inscripție nu mai puțin de șase rânduri. « A adus regi, pînă atunci necunoscuți ori dușmani poporului roman, pe malul Dunării, pe care-l păzea, spre a-i pune să se închine steagurilor romane; a trimis înapoi regiilor bastarnilor și roxolanilor pe fiii lor prinși ori luați înapoi de la dușmanii lor, iar regiilor dacilor, pe frații lor; de la unii dintre dînșii a luat în schimb ostateci: *ignotos ante aut infensos p(opulo) R(omano) reges signa Romana adoratueros in ripam, quam tuebatur, perduxit. Regibus Bastarnarum et Roxolanorum filios, Dacorum fratres captos aut hostibus ereptos remisit; ab aliquibus eorum opsides accepit...* »¹. Lăsăm anume la o parte ultimele cuvinte ale paragrafului, susceptibile de înțelesuri diferite și interpretate în chip discutabil de Pârvan și continuatorii lui. Ne mulțumim să subliniem interesul neobișnuit al aluziei la luptele din Armenia, mulțumită căreia avem puțința să fixăm nu numai data operațiilor întreprinse împotriva sarmaților, dar — fapt care singur ar fi trebuit să pună capăt controversei — data misiunii lui Aelianus, care, dacă în 62 se găsea încă în Moesia, nu putuse firește pleca de acolo în 53, așa cum nici o clipă n-a renunțat să susțină Pârvan². Despre caracterul campaniei însăși, autorul Geticelor se exprimă cu mai multă cumpănire. « Teatrul operațiilor — observă el — e în Basarabia și cel mult în Moldova de miazăzi. Întreaga orientare a acțiunii lui Aelianus e spre nord-est. De lupte propriu-zise e foarte puțin vorba. E vorba mai ales de o demonstrație pe malul sting al Dunării de Jos »³. Și, adăugăm noi, probabil de o serie de negocieri diplomatice, la capătul cărora capii mai multor seminții din raza de acțiune a guvernatorului se lasă convinși să lege cu romanii relații de bună vecinătate, poate de supunere formală, în cadrul unei ceremonii solemne, faimoasa « adorare a steagurilor », adică a chipului împăratului, fixat, după un obicei ce începe cu August, pe lemnul fiecărui *signum*, în semn de lealitate din partea oștirii⁴. Nu e locul să stăruiem asupra înțeleșului politic și religios al scenei, deseori descrisă în izvoarele vremii⁵. Nu ne oprim iarăși să facem presupuneri asupra caracterului legăturilor ce vor fi existat între sarmați, de o parte, bastarni și roxolani, de alta⁶ sau asupra

¹ Rîndurile 16--21 (traducerea lui Pârvan).

² Afară de volumul *Historia IV*, în mai multe rânduri citat, v. « *Ausonia* », X, 1921, p. 194; *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 84; *Getica*, p. 103; *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene* (trad. R. Vulpe), București, 1937, p. 152, 170, 173.

³ V. Pârvan, *Getica*, p. 103.

⁴ Cf. H. Kruse, *Studien zur offiziellen Geltung des Kaiserbildes im römischen Reiche* (Studien z. Gesch. u. Kultur des Altertums, XIX, 3), Paderborn, 1934, p. 51 și urm., în special p. 56; A. von Premerstein, *Vom Wesen und Werden des Prinzipats*, München, 1937, p. 85 și urm.

⁵ Tac., *Ann.*, XV 29, descrie ceremonia « închinării » lui Tiridates înaintea stindardelor romane și a chipului lui Nero, către aceeași vreme cînd avea loc campania lui Aelianus: « Tum placuit Tiridates ponere apud effigiem Caesaris insigne regium nec nisi manu Neronis resumere... Dein paucis diebus interiectis magna utrimque specie inde eques compositus per turmas et insignibus patriis, hinc agmina legionum stetero fulgentibus aquilis signisque et simulacris deum in modum templi: medio tribunal sedem curulem et sedes effigiem Neronis sustinebant. Ad quam progressus Tiridates, caesis ex more uictimis, sublatum capite diadema imagini subiecit ». Cf. Xiphilinos-Dio, LXII, 23, apoi Tac., *Ann.*, XII, 47 și Suet., *Cal.*, 14, 3; Vitell., 2, 4.

⁶ Ipoteza cea mai simplă e că cele trei popoare ar fi acționat în această împrejurare ca aliate, pe picior de egalitate. Dacă însă aluzia la ostatecii bastarni și roxolani « smulși

sensului exact al substantivului *fratrum* (în contextul: *Dacorum fratrum captos aut hostibus ereptos remisit*), de cei mai mulți editori corectat în *fratres*¹. Ori cit de interesante, acestea sint amănunte a căror discuție ne-ar ține prea mult, în paguba altor chestiuni de o mai mare însemnătate, fie prin răsunetul pe care l-au găsit în istoriografia noastră, fie prin încheierile eronate pe care le-au prilejuit cercetătorilor. Ne referim la rindurile 21—25 ale inscripției, consacrate, parte, unei aprecieri a operei de consolidare a granițelor realizată de Aelianus în cursul misiunii lui dunărene, parte unei acțiuni militare — de data aceasta împotriva sciților — întreprinsă departe de postul lui obișnuit, sub zidurile Chersonesului Tauric.

Cuvintele de prețuire a destoiniciei dovedite de Aelianus în raporturile cu vecinii provinciei continuă și încheie perioada pînă aci discutată, a cărei ultimă propoziție sună: *ab aliquis eorum opsides accepit* — « de la unii dintre dînșii a luat în schimb ostateci ». În nemijlocită legătură cu ea, citim: *per quem pacem prouinciae et confirmauit et protulit*, ceea ce Pârvan traducea: « astfel a statornicit el pacea provinciei și a lărgit hotarele ei »² și comenta: « foarte caracteristic că tocmai aci < în Basarabia și în Moldova de miazăzi >, pe unde năvăleau mai des barbarii, Aelianus întinde granițele provinciei »³. Cu alt prilej, revenind asupra expansiunii romane la Dunărea de Jos, autorul « Geticelor » observă: « elogiul lui Aelianus spune limpede că el a lărgit hotarele provinciei: evident această lărgire nu putea avea loc decît în stînga Dunării. Iar aci, în afară de întinderea indirectă, prin constituirea regatelor geto-sarmatice, clientelare, dintre Olt și Nistru, credem că am putea admite ca probabilă și o lărgire proprie romană a vechei zone anexate de Aelius Catus între Calafat și Giurgiu, prin ridicarea liniei de demarcație — cel puțin în ținutul oltean — pînă la linia T. Severin, Craiova, Slatina »⁴. În sfîrșit, într-un al treilea pasaj al aceleiași opere, și anume în rezumatul francez, condensînd oarecum observații împrăstiate în întreg cuprinsul cărții, Pârvan dădea concluziilor sale o nouă formulare, atribuind lui Aelianus « anexarea a aproape întregii cîmpii muntene și moldovene, de la Severin pînă la Cetatea Albă, pe o mare lărgime, pînă la marile valuri romane din Oltenia, Muntenia, Moldova și Basarabia »⁵. În lumina acestor din urmă susțineri, ne explicăm mai bine noima anumitor afirmații în legătură cu cetatea Tyras, pe care istoricul ne-o înfățișează cînd « luată direct sub ocrotirea romană », cînd « transformată într-un punct de sprijin roman »⁶. Într-un limbaj mai puțin învăluit, aceasta ar putea însemna « anexiune »

---

dușmanilor lor » trebuie înțeleasă în sensul că acești dușmani erau sarmații, tot atît de bine putem presupune că aceștia din urmă vor fi silit pe cei dinții să lupte alături de ei, folosind ca mijloc de constrîngere zăloagele constituite de fiii regilor lor. Problema nu-i atînsă de J. Klose, *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau*, Breslau, 1934, p. 127—128.

¹ Fr. Vollmer, « Rhein. Museum », LIII, 1898, p. 636, apără totuși lecțiunea *fratrum*, înțelegînd cuvîntul ca un echivalent al termenului tehnic *sociorum*. Împărtășind această interpretare, Brandis, R.—E., IV, col. 1964, vede în epitetul neobișnuit aplicat dacilor dovada că Aelianus ar fi încheiat cu ei un tratat de alianță, trecut sub tăcere de toate celelalte izvoare. În același sens și Klose, op. cit., p. 124 și urm.

² V. Fârvan, *Getica*, p. 103 și 129.

³ *Ibidem*, p. 103.

⁴ *Ibidem*, p. 129.

⁵ *Ibidem*, p. 733; Cf. *Dacia*, p. 173.

⁶ *Ibidem*, p. 103.

și așa par să fi înțeles spusese învățatului unii elevi ai lui, începînd cu Paul Nicorescu și sfîrșind cu Radu Vulpe¹.

Ne grăbim să adăugăm că, dacă astăzi avem motive să punem la îndoială veracitatea interpretării de care ne ocupăm, în momentul cînd scria Parvan ideea pătrunderii romane în stînga Dunării, pînă spre limanul Nistrului, către jumătatea secolului I e.n., era îndeobște admisă de specialiștii autorizați ai acestor probleme, de la Pick ori Minns pînă la Fluss și Werner Schur². Încă în 1932, în cartea-i în mai multe rînduri citată, Patsch găsea plauzibilă ideea unei « alipiri » pe urma căreia Tyras ar fi ajuns să facă parte din Moesia³, dacă nu în timpul misiunii lui Aelianus (pe care învățatul vienez o făcea să înceapă în 58 cel mai de vreme), în 56 sau în 57, cînd însuși Mommsen situa anexiunea⁴. Dintre cercetătorii străini ale căror scrieri ne-au fost accesibile (și cu excepția lui Halkin, de care va fi vorba mai departe), singur Syme respinge ideea unei «poriri teritoriale a Moesiei sub administrația lui Aelianus, fără să stăruie asupra subiectului, dar lăsînd să se înțeleagă că inscripția de la Tibur nu îndreptățește o asemenea concluzie⁵. Chestiunea merită deci o luare aminte specială, și acesta e motivul pentru care ne luăm îngăduința de a spune cîteva cuvinte despre ea, înainte de a trece la încheiere.

Pentru o mai limpede înțelegere a termenilor problemei, să considerăm o dată mai mult rîndurile 21—22 ale inscripției, scurtul pasaj reproduș înaintea care sună: *per quem (sic) pacem provinciae et confirmavit et protulit* și pe care Părvan îl traducea: «astfel a statornicit el pacea provinciei și a lărgit hotarele ei». E evident pentru oricine că dificultatea principală a textului e constituită de accepțiunea de dat verbului *proferre*, al cărui complement drept nu-i exprimat și pe care cei mai mulți comentatori îl înțeleg ca și cum construcția ar fi: *protulit provinciam* sau: *protulit fines provinciae*⁶. Împotriva acestui mod de a interpreta rîndurile în discuție pledează, înainte de toate, indicațiile redactorului inscripției, după ale cărui spuse hotarul Moesiei ar fi fost, în timpul «legației» lui Aelianus, malul Dunării, acea *ripa quam tuebatur*, unde, la sfîrșitul războiului cu sarmații, au fost aduși să se închine steagurilor «regii înainte ostizii sau necunoscuți poporului roman»⁷; în al doilea rînd, repetarea copulei *et*, care arată limpede că ideea de extensiune exprimată de verbul *proferre* se asocia în gîndul celui ce scria — ca

¹ P. Nicorescu, «Ephem. Dacoromana», II, 1924, p. 379 și 413; *ibid.* «Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.», s. III-a, t. XIX, mem. 16 (București 1937), p. 221. R. Vulpe, Piroboridava. Considerațiuni arheologice și istorice asupra Cetățuiei de la Poiana în Moldova de Jos, București, 1931, p. 32—33; *ibid.*, Hist. anc. de la Dobroudja, p. 123. În același sens Ec. Dunăreanu-Vulpe în volumul: În memoria lui V. Părvan. București, 1934, p. 133.

² B. Pick, Die antiken Münzen Nordgriechenlands, I 1 (Berlin, 1899), p. 71; E. H. Minns, Scythians and Greeks. Cambridge, 1913, p. 447 și 469; H. Rostovtzev, «Klio», II, 1902, p. 81 (mai puțin categoric în lucrarea Iranians and Greeks in South Russia. Oxford, 1922, p. 117); M. Fluss s.v. Moesien, R.—E., XV, col. 2377; W. Schur, Die Orientpolitik des Kaisers Nero, p. 88.

³ Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V, 1, p. 166. Cf. Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian (Beiträge., V, 2), Wien—Leipzig, 1937, p. 51.

⁴ C.I.L., III, p. 148; cf. Römische Geschichte, V, p. 285.

⁵ «J.R.S.», XXIV, 1934, p. 115—116 și n. 3; C.A.H., X (1934), p. 807 și n. 1. În schimb, afirmația că Tyras-ul ar fi fost anexat în anul 57 se regăsește în lucrarea recentă a lui S. J. De Laet, Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les Romains, surtout à l'époque du Haut-Empire, Bruges, 1949, p. 210.

⁶ Pentru discuția ce urmează, v. Halkin, art. cit., p. 31 și urm.

⁷ Rîndurile 16—17; mai sus, p. 371.

ideea de întărire exprimată de verbul *confirmare* — cu ideea păcii pe care sforțările guvernatorului izbutiseră s-o facă să domnească în provincie. Cele două verbe *confirmavit* și *protulit* au prin urmare același complement: *pacem provinciae*, și aceasta vrea să spună că, prin măsurile a căror înșirare umple rindurile 13—21 și din care ultima amintită e luarea de ostateci de la neamurile socotite primejdioase¹, pacea instaurată de Aelianus în Moesia a fost extinsă și la regiunile înconjurătoare².

A extinde însă pacea nu înseamnă « a muta din loc fruntariile »³. Cel mult ar putea însemna « a o face să dureze, să se prelungească », așa cum încearcă să ne încredințeze, cu ajutorul unei argumentări mai mult ingenioasă decît convingătoare, istoricul belgian Halkin, după care, în limba primelor veacuri ale Imperiului, *proferre* ar fi avut, pe lângă sensul curent, care e cel local-spațial, un sens figurat, temporal, putînd exprima, în funcție de context, cînd ideea unei întîrzieri, cînd pe aceea a unei prelungiri. În inscripția lui Aelianus, *proferre pacem* n-ar fi însemnat dar « a extinde pacea » (în spațiu), ci « a o face să dureze » (în timp), ceea ce ar însemna că guvernatorul Moesiei, dacă n-a lărgit — cum s-a crezut prea multă vreme — hotarele provinciei, a știut cel puțin să-i asigure o pace netulburată⁴.

Această interpretare nu ni se pare plauzibilă, oricîtă dreptate ar avea Halkin să releve alunecarea de sens pe care o ilustrează cu numeroase exemple. Întreaga-i demonstrație rămîne fără obiect, dacă ne transpunem în condițiile redactorului documentului, care, scriind în zilele lui Vespasian — mai precis între 74 și 79 e.n.⁵ — și cunoscînd stările de lucruri din Moesia, nu putea de bună seamă vorbi de o statornicire a păcii pe acele meleaguri, știind — așa cum se știa de toți la Roma — că, în iarna 67—68, scurt timp după evenimentele de care ne-am ocupat, roxolanii măcelăriseră două cohorte și că, în primele luni ale anului 69, guvernatorul M. Aponius Saturninus avusese de respins o nouă invazie a călăreților stepei⁶. Nu e locul să ne

¹ Interpretarea propusă în text presupune emendarea inacceptabilului *per quem* al inscripției în *per quos* (scil. *opsides*), așa cum de aproape un secol a propus Henzen într-un articol din « *Annali dell' Instituto di Corrip. archeologica* », XXXI, 1859, p. 22, n. 2. Comentatorii, în frunte cu Mommsen, *Römische Geschichte*, V, p. 198, n. 1, preferă îndeobște lecțiunea lui Orelli: *per quae*, înțelegînd *per quas res*, cu alte cuvinte toate isprăvile lui Aelianus înșirate în rîndurile precedente. Împotriva acestei conjeturi se poate obiecta, așa cum face Halkin, că, în bună limbă latină, pentru a exprima noțiunea de mijloc, de intermediar, prepozițiunea *per* se întrebuițează cu numele de persoane, nu și cu acele de lucruri, a căror construcție obișnuită e ablativul (Riemann-Ernout, *Syntaxe latine* 7, Paris, 1927, 76, p. 164). La aceasta se adaugă și considerația că, din punct de vedere paleografic, înlocuirea masculinului plural prin masculinul singular e mai firească decît prin neutrul plural.

² Bineînțeles, pentru vremea avută în vedere de redactorul elogului, anii imediat următori războiului. A postula o statornicire a păcii dincolo de această limită, ar fi să cădem în greșeala combătută mai departe.

³ Cum observă cu drept cuvînt Halkin, o asemenea hotărîre nici nu depindea de Aelianus: singur Împăratul avea în chip obișnuit inițiativa anexărilor de teritorii, și aceasta explică pentru ce, în inscripția lui memorială, August putea spune despre sine, vorbind la persoana I-a: « *protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danui* » (*Res gestae* . . . , 30, 1 Gagé).

⁴ Halkin, art. cit., p. 33 și urm.

⁵ 74 e anul celui de-al doilea consulat al lui Aelianus, amintit în r. 36—37 ale epitafului (Liebenam, *Fasti consulares*, p. 15); 79 e anul morții lui Vespasian, care, în momentul redactării inscripției, apare încă în viață (r. 29—30 și 36—37).

⁶ Tac., *Hist.*, I 79. Pentru cronologie. v. Patsch, *Beiträge*, V. 1. p. 168 și urm.

oprim asupra evenimentelor militare din anul «celor patru împărați». E un fapt indeobște cunoscut că împrejurările interne n-au rămas fără urmări asupra relațiilor exterioare ale Imperiului și că, în ce privește hotarul Dunării, izvoarele ni-l arată în mai multe rânduri călcat de daci¹ și de sarmați². În luptele împotriva acestora avea să cadă, încercînd să reziste atacului îndreptat împotriva unei tabere de iarnă, urmașul lui Saturninus la administrația Moesi, de curînd numitul C. Fonteius Agrippa³.

Dacă, în aceste condiții, de instaurarea unei păci «prelungite» în părțile Dunării de Jos nu se poate vorbi fără a cădea în exagerare; dacă înțelesul de dat propozițiunii în care s-a văzut dovada expansiunii romane în stînga fluviului, către jumătatea secolului I al erei noastre, în realitate nu implică decît pacificarea vremelnică a ținuturilor învecinate, ne putem întreba de unde a venit îndemnul de a se da documentului epigrafic o interpretare pe care singură litera textului e departe de a o îndreptați? Fără să căutăm explicația atitudinii altor învățați, ni se pare evident că, în cazul lui Pârvan, ceea ce-l va fi determinat să se oprească la încheierile cunoscute trebuie să fi fost existența «valurilor» — oltean, muntean, moldovean și basarabean de sud — a căror cronologie nu-i apărea limpede și pe care credea a le putea pune în legătură cu activitatea generalului lui Nero⁴. Asupra acestor «valuri» se întîmplă însă să dispunem astăzi de informații suplimentare, a căror primă consecință e de a pune data construirii lor într-o epocă sensibil mai tîrzie decît vremea căreia le atribuia autorul «Geticelor». Ca să începem cu Braza lui Novac, «valul» ce taie Oltenia și Muntenia de la Ostrovul Corbului, în Mehedinți, pînă la Brăila, și care în apropiere de Costești se încrucișează cu așa-zisul «Troian» muntean (*limes Transalutanus*), e semnificativ că ultimul cercetător care l-a studiat a fost adus de considerații a căror seriozitate nu va scăpa nimănui să-l dateze în secolul al IV-lea, mai precis în zilele lui Constantin cel Mare⁵. Cum s-a relevat cu dreptate, nu avem în sudul Brazdei lui Novac nici o urmă arheologică databilă din secolul I e.n., cu care să se poată dovedi așezarea în stînga Dunării a elementului roman, cuceritor. Cine a construit — cu ce sfortări, nu e greu de închipuit — impunătoarea întăritură, trebuie să fi cucerit și stăpînit întreg malul stîng al Dunării, cu o fișie importantă din cîmpia munteană. O asemenea situație nu se prezintă însă înainte de împărații secolului al IV-lea, și spre aceeași epocă ne duce și împrejurarea că, la încrucișarea pomenită a «Brazdei» cu «Troianul», cea dintîi îl taie pe cel de-al doilea, ceea ce înseamnă că «valul» e mai nou decît *limes*-ul, construit, cum se admite astăzi indeobște, de Septimiu Sever⁶.

Încă și mai puțin temeii se poate pune pe afirmația că «valul» din Moldova de sud, între Ploscuțeni pe Siret și Stoicani pe Prut, ar fi avut vreo legătură cu activitatea militară a lui Aelianus. Am citat în această privință părerea lui Pârvan, care venea să completeze o mai veche teză a istoricului, presupunerea că rolul strategic atribuit întăriturii de romani ar fi fost să

¹ Tac., Hist., III, 46.

² Jos. Flavius, B. J., VII, 89--91; cf. Tac., Hist., IV 54.

³ Stein, Die Legaten von Moesien, p. 32--33.

⁴ Aceași neîntemeiată presupunere la G. Cantacuzino, «Rev. hist. du Sud-Est européen», V, 1928, p. 65 și Gh. Ștefan, «Dacia», V-VI, 1935-1936, p. 347-348.

⁵ D. Tudor, Oltenia romană, București, 1942, p. 203 și urm., mai ales p. 206. De același, v. și «Rev. Ist. Romîna», X, 1940, p. 216-225.

⁶ V. Christescu, «Istros», I, 1934, p. 73-80; idem, Istoria militară a Daciei romane, București, 1937, p. 124-125. Cf. D. Tudor, Oltenia romană, p. 206-209.

apere calea de comunicație dintre Dobrogea și Transilvania, de-a lungul Siretului, prin pasul Oituz¹. Plauzibilă în sine și, pînă la un punct, coroborată de importanța crescîndă a drumului în chestiune după cucerirea Daciei și instalarea romanilor în nordul Mării Negre, în cursul secolului al II-lea², ipoteza după care rostul « valului » ar fi fost să întărească apărarea teritoriilor anexate de Aelianus împotriva unui atac pornit din Moldova se spulberă în fața constatării că, ținînd seamă de așezarea șanțului, « valul » trebuie să fi slujit la apărarea împotriva unui inamic venit din Muntenia³. În aceste condiții, e evident că el n-a putut fi opera unui general roman și că, dacă în secolul al II-lea prezența unei garnizoane romane în imediata lui apropiere, în castrul de la Poiana⁴, e și explicabilă și firească, la jumătatea secolului I, înaintea cuceririi Daciei, ea nu putea avea aceeași însemnătate, nici aceeași menire⁵.

Tot o descoperire recentă ne permite să scurtăm discuția privitoare la « cucerirea » de către Aelianus a cetății Tyras. Multă vreme admisă, pe baza unui pretins sincronism între adoptarea de colonia milesiană a erei romane și activitatea războinică desfășurată de personajul nostru împotriva sarmaților⁶, această expansiune teritorială, care ar fi împins hotarul Moesiei pînă

¹ Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos, « Anal. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist. », s. II, t. XXXVI, p. 93—130. Înaintea lui Pârvan, aceeași părere fusese exprimată de C. Schuchhardt, « AEMO », IX, 1885, p. 228. Pentru ulterioare descoperiri în interesanta așezare, v. Radu și Ecaterina Vulpe, « Dacia », III—IV, 1927—1932, p. 253—351, apoi R. Vulpe, « S.C.I.V. », I, 1950, 1, p. 47—52; II, 1951, 1, p. 177—216; III, 1952, p. 191—230.

² V. mai departe, p. 377—378.

³ Semnalată încă din 1885 de Schuchhardt (art. cit., p. 202 și urm.), relevată într-o vreme mai nouă de C. Uhlig (« Praehist. Zeitschrift », XIX, 1928, p. 224), această particularitate de construcție a fost verificată din nou de R. Vulpe în cursul unei explorări ale cărei rezultate au fost publicate în « S.C.I.V. », I, 1950, 2, p. 163—174.

⁴ Rîndul 63 al papyrului latin editat de A. S. Hunt sub titlul Register of a Cohort in Moesia în Raccolta di studi in onore di Giacomo Lumbroso, Milano, 1925, p. 265 și urm. Cf. G. Cantacuzino, « Rev. hist. du Sud-Est europ. », V, 1928, p. 38 și urm.; R. Vulpe, Piroboridava, p. 18 și urm.

⁵ E semnificativă rezerva cu care, în studiul în mai multe rînduri citat, Piroboridava, R. Vulpe vorbește de posibilitatea ca romanii să fi întreținut o garnizoană la Poiana încă din secolul I: « Dacă imperiul roman voia să consolideze achizițiile lui Plautius Aelianus, nu putea să lase de o parte o fortăreață așa de importantă, stăpînind principala cale de pătrundere a incursiunilor getice venite de peste Carpați » (p. 32). Raționamentul e corect, cu condiția ca prelinsele achiziții teritoriale ale lui Aelianus să fi fost dovedite, ceea ce nu s-a făcut niciodată cu argumente convingătoare. Cit vorbim de Poiana și de sistemul ei de apărare, nu e poate inutil să semnalăm că autorul Istoriei militare a Daciei romane comite o confuzie atunci cînd, referindu-se la tezaurul de denari romani publicat de Ec. Vulpe în volumul omagial În memoria lui V. Pârvan, p. 126 și urm., afirmă că ar fi fost descoperit « sub val », înțelegînd valul Stoicani-Ploscuțeni (p. 161, n. 1); în realitate, comoara în chestiune a fost găsită *sub valul de apărare al stațiunii*, ceea ce face ca — oricare ar fi data acestei din urmă lucrări — importanța tezaurului monetar pentru datarea valului Stoicani-Ploscuțeni să fie nulă.

⁶ Adoptarea de tyrani a erei romane pare să fi avut loc în 56—57 e.n. (C.I.L., III, 781, cu comentariul lui Mommsen, p. 148). În acest an, după o părere mai veche a lui Borghesi, împărtășită și de Dessau (C.I.L., XIV, p. 394), s-ar fi desfășurat expediția lui Aelianus împotriva sarmaților, întreprinsă, cum se știe, cu forțe reduse prin trimiterea în Armenia a unei « mari părți » din armata permanentă a Moesiei. Această din urmă aluzie era obișnuit interpretată ca privind strămutarea în Orient a legiunii a IV-a Scythica, a cărei prezență în Syria e atestată în jurul aceluiași ani, de unde îndemnul de a se vedea în campania victorioasă a personajului nostru prilejul cînd Tyras a devenit romană. Cum a dovedit însă pentru întia oară Henzen, într-un articol din 1859 ale cărui concluzii au

la limanul Nistrului, apare astăzi imaginară în lumina precizărilor oferite de papyrul Hunt, după ale cărui arătări, între 110 și 117 e.n., soldați romani din *cohors I Hispanorum Veterana*, cu reședința în Moesia¹, se găseau în garnizoană la Tyras (*Tyrae in praesidio*), dincolo de granițele imperiului, de vreme ce documentul subliniază că misiunea pe care o îndeplineau se săvârșea *extra prouinciam*². Dacă însă sub Traian — la cinci sau zece ani după cucerirea Daciei — Tyras nu făcea încă parte din Moesia, e inutil să supunem unei analize amănunțite opiniile contrare exprimate în această privință, fie pe baza sincronismului pomenit, fie pe presupunerea că, la fel cu « valul » Ploscuțeni-Stoicani, « valul » care începe la Vadul lui Isac și sfârșește în malul vestic al limanului de la Conduc ar fi avut menirea de a acoperi fișa de teritoriu anexată de Aelianus în nordul gurilor Dunării³.

O asemenea anexiune a avut probabil loc în secolul al II-lea (cînd, anume, e mai greu de spus, în starea actuală a informațiilor noastre). Oricare ar fi adevărul în această privință, el nu exclude posibilitatea ca detașamente militare mai mult sau mai puțin numeroase să-și fi făcut apariția în cetatea « liberă » cu mult înainte, fie în apărarea unor interese economice⁴, fie pentru susținerea unei acțiuni diplomatice care, din zilele lui August pînă în secolul al III-lea, n-a încetat să urmărească cu o susținută atenție desfășurarea eveni-

fost acceptate de Mommsen în «adaosurile» la vol. III din C.I.L., p. 1010, legiunea avută în vedere de redactorul epitafului lui Aelianus nu poate fi decît a V-a Macedonica, trimisă să întărească trupele lui Caesennius Paetus în 62 e.n., *terminus post quem* al campaniei împotriva sarmaților (mai sus, p. 370 și n. 3). În aceste condiții, faimosul sincronism între anexiunea subsequentă acestei campanii și adoptarea erei romane dispăre. Mai mult, rămîne îndoielnic dacă ultimul eveniment se va fi petrecut în timpul misiunii lui Aelianus, care a venit la administrația Moesiei în 56—57, cel mai de vreme. Cum, de altă parte, de o înglobare a Tyras-ului în provincia Moesia nu poate fi vorba înainte de secolul al II-lea, schimbarea de eră din anii 56/57 trebuie explicată altfel, poate, cum s-a sugerat de curînd, prin acordarea din partea autorităților imperiale a unei importante imunități fiscale (E. Diehl s.v. Tyras, R.—E., VII A, col. 1861). Asupra scrierii împăraților Septimius Severus și Caracalla, prin care se reinnoiește tyranilor scutirea de taxe de import și export, v. și Von Stern, «Hermes» L, 1915, p. 172—174.

¹ C.I.L., III, Dipl. mil. XXXI, Cichorius s.v. Cohors, R.—E., IV., col. 297.

² Rîndul 59 al ediției citate mai sus, p. 376, n. 4. Cf. Cantacuzino, art. cit., p. 69 și urm.; Patsch, *Der Kampf um den Donauraum*, p. 190. Prezența unor trupe romane la Tyras, în ultimul an al domniei lui Traian, e dovedită și de importantul document epigrafic publicat de P. Nicorescu, «Anal. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.», s. a II-a, t. XXVI, p. 501—510, De același autor, v. și «Anal. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.», s. a III-a, t. XIX, mem. 16 (București, 1937).

³ Păvan, *Getica*, p. 733; Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, p. 161 și urm.; Cantacuzino, art. cit., p. 70—71.

⁴ În această ordine de idei, nu se poate trece cu vederea existența importanței căii de comunicație care, îndată după cucerirea Daciei, — prin Porolissum și Pasul Oituz, apoi pe valea Trotușului spre Dunărea pe care o atinge la Gherghina—lega Aquincum cu Tyras (H. Kiepert, *Formae orbis antiqui XVII*, Beibl. p. 4, și nr. 39; Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V*, p. 130; Em. Panaiteșcu, *Le grandi strade romane in Romania*, Roma 1938, fig. 7; E. Gren, *Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit*, Uppsala, 1941, p. 37; R. Vulpe în *Volumul omagial C. Giurescu*, București, 1944, p. 551—559). Construit probabil în scopuri militare, drumul trebuie să fi ervit și schimburilor comerciale, dacă nu uităm că — la Tyras — se întîlnea cu cealaltă importantă arteră de comunicație a Imperiului, aceea care — de-a lungul țărmlui vestic al Mării Negre — unea cetățile grecești de la Byzant pînă la Olbia. Asupra acestei din urmă căi, activă încă în sec. III e.n., știri noi ne-au fost oferite de fragmentul de scut «cu etape» descoperit la Doura-Europos și publicat de Fr. Cumont, «*Syria*», VI, 1925, p. 1—15 Cf. Rostovtzev, *Skythien und der Bosphorus*, I, Berlin, 1931, p. 70, n. 1; R. Uhden, «*Hermes*», LXVII, 1932, p. 117 și urm.

mentelor din regiunea nordică a Mării Negre¹. Momentele de căpetenie ale acestei acțiuni — de loc dezinteresate, dacă ne gândim la masivele importuri de grâne și materii prime pe care Imperiul și le asigura în condițiile cele mai avantajoase² — se situează în timpul domniilor lui Claudiu și Nero, când îmbracă forma unor intervenții armate, o dată pentru a pune capăt luptelor pentru coroană din regatul bosporan³, a doua oară pentru a da ajutor cetății Chersonesos, pe punctul de a fi cucerită de sciți. Această din urmă manifestare de forță pare să fi avut loc în ultimii ani ai misiunii lui Aelianus, și la ea se face aluzie în elogiul tiburtin într-o frază particular de incorectă din punctul de vedere al limbii, al cărei sens e că guvernatorul Moesiei a constrins pe regele sciților să ridice asediul Chersonesului, cetate așezată dincolo de riul Borysthene: *Scytharum quoque regem a Cherronensi (sic), quae est ultra Borustenen (sic) opsidione summo (înțelege: summoit)*⁴.

În ce va fi constat ajutorul dat de Aelianus cetății grecești la strimtoare, inscripția nu ne-o spune, și e inutil să căutăm s-o stabilim⁵. Adevărată campanie terestră, sau simplă negociere sprijinită pe o demonstrație a flotei, important în ochii istoricului e faptul că, în ultimii ani ai domniei lui Nero, prestigiul Romei era destul de mare în ochii sciților taurici pentru ca intervenția guvernatorului Moesiei să-i abată de la o expediție începută⁶. Informații suplimentare, oferite de o pagină din Flavius Iosephus, pun în lumină acest aspect al situației, în preajma anului 66 e.n., când, după spusa istoricului evreu, 3000 de legionari și 40 de corăbii de război ar fi fost de ajuns pentru a garanta siguranța comunicațiilor și liniștea cetăților de pe coastă⁷. Textul e departe de a fi explicit și exactitatea datelor pe care le oferă a fost

¹ Din vasta literatură sovietică asupra acestei probleme, cf. studiile recente ale lui D. P. Kallistov, «V.D.I.», 1940, fasc. 2, p. 35 și urm.; V. F. Gaidukevici, *Bosporskoe țarstvo*, Moscova—Leningrad, 1949; E. S. Golubțova, «V.D.I.», 1949, fasc. 4, p. 87—99; N. A. Mașkin, *Principatul lui Augustus* (trad. rom.), București, 1954, p. 463—468. O tratare de ansamblu a politicii romane în regiunile situate pe țărmul de nord al Mării Negre, către începutul erei noastre, la E. S. Golubțova, *Rimska politika v severnom Pricernomorie*, Moscova, 1950.

² Rostovtzev, *Storia economica e sociale dell'Impero romano*, p. 178 și urm.

³ Vezi mai sus, p. 361 și n. 4.

⁴ Rîndurile 23—24, cu observațiile lui Halkin, art. cit., p. 29—30.

⁵ Se cuvine totuși reținută ipoteza lui Latișev, după care dedicația chersonesitană în cinstea unui necunoscut răsplătit — între alte servicii — pentru meritul de a fi îndeplinit o misiune pe lângă guvernatorul Moesiei: *πρὸς βούσαντι πρὸς τὸν τᾶς Μυσίας ἀγεμόνα* ar fi fost săpată cu prilejul cererii de ajutor adresate lui Aelianus, atunci când atacul sciit asupra Chersonesului începuse sau se înfățișa ca iminent («BCH», IX, 1885, p. 274; cf. IOSPE, I², 420, r. 10, cu comentariul editorului). Relatarea evenimentelor la Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, p. 88—89, care crede a putea data campania împotriva sarmaților în anul 57, iar despresurarea Chersonesului în 63, e în parte ipotetică, în parte inexactă. Mai prudentă expunerea lui Dessau, *Geschichte der röm. Kaiserzeit*, II 1, p. 211. Pentru informațiile oferite de monede, lăsînd să se presupună o imixtiune romană directă în administrarea regatului bosporan, v. Minns, *Scythians and Greeks*, p. 522—523 și, mai ales, J. G. C. Anderson, în «C.A.H.», X, p. 775—776.

⁶ În acest sens, cf. observațiile lui Mommsen, «Sitzber. Akad. Berlin», XXXIV, 1903, p. 821.

⁷ B. I., II, 366 urm.: *τί χρῆ λέγειν Ἡνιόχους τε καὶ Κόλχους καὶ τὸ τῶν Ταύρων φύλον, ἵσσοτο αὐοὺς τε καὶ τὰ περιόικα τοῦ Πόντου καὶ τῆς Μαιώτιδος ἔθνη; παρ' οἷς, πρὶν μὲν οὐδ' οἰκεῖος ἐγγινώσκετο δεσπότης, ὕν δὲ τριχιλίους ὀπίπταις ὑποτάσσεται καὶ τεσσαράκοντα ναῦς μακρὰί τήν πρὶν ἄπλωτον καὶ ἄγριον εἰρηνεύουσι θάλασσαν...*

și ea pusă la indoială¹. S-a observat îndeosebi că distribuția trupelor de-a lungul frontierelor celor mai primejduite, așa cum e înfățișată în pasajul în chestiune — un discurs al regelui Agrippa — corespunde situației Imperiului sub Vespasian, cînd scria Iosephus, mai curînd decît aceleia de sub Nero, cînd se presupune a fi fost rostit discursul². Chestiunea prezintă însă puțină importanță, cită vreme ceea ce trebuie să ne rețină atenția nu e numărul ostașilor sau al vaselor implicate în acțiunea de supraveghere a coastei nordice a Pontului Euxin, ci luarea aminte arătată de romani unor regiuni ale căror legături cu Moesia și, mai ales, cu Asia Mică, abia dacă mai au nevoie să fie subliniate³. Semnificativ, din acest punct de vedere, e faptul că tocmai în anii «legației» lui Aelianus anexarea de guvernul imperial a Pontului Polemoniac și a Armeniei Mici pregătea încercuirea bazinului pontic, grăbind momentul cînd Marea Neagră avea să devină în înțelesul riguros al cuvîntului un lac roman⁴. Dacă afirmațiile lui Suetoniu merită crezare, ambițiile lui Nero nu s-ar fi mărginit dealtminteri la Orientul apropiat⁵. Dincolo de pozițiile obținute pe litoralul nordic și sud-estic al Pontului Euxin, împăratul ar fi pus la cale o expediție împotriva alanilor, al cărei obiectiv era forțarea așa-numitelor *Caspiae portae* — trecătoarea Darial de astăzi, în Caucazul central⁶. O dată instalați în aceste părți, romanii ar fi avut în mîinile lor nu numai cheia unei căi de infiltrație a iberilor și sarmaților în direcția Armeniei, dar, lucru cu deosebire important, controlul unuia din drumurile de comerț cele mai active ale lumii vechi, acel care, pornind din porturile nordice ale Asiei Mici, de-a lungul văilor riurilor Phasis și Cyros, asigura relațiile terestre ale Imperiului cu India și China, la adăpost de incursiunile prădalnice ale parților⁷.

¹ Cf. Beloch și Wilken, citați la Wachsmuth, *Zwei Kapitel aus der Bevölkerungsgeschichte der alten Welt*. «Klio», III, 1903, p. 272.

² Ritterling, R. -E., XII, col. 1261-1262, Cf. J. G. C. Anderson în C.A.H., X, p. 776.

³ Pe lângă lucrările lui Rostovtzev deja citate, v. de același, *Pontus, Bithynia and the Bosphorus*, «An. of the Brit. School at Athens», XXII, 1916-1918, p. 1-22 și mai ales, *Gren. Kleinasien und der Ostbalkan...*, p. 37 și urm.

⁴ Cf. V. Chapot, *La frontière du nord de la Galatie et les koina du Pont*, în «Anatolian Studies Presented to Sir W. M. Ramsay», Manchester, 1923, p. 95 și urm.; Fr. Cumont, *L'annexion du Pont Polemoniaque et de la Petite Arménie*, *ibid.*, p. 112 și urm.

⁵ În general, asupra politicii orientale a lui Nero, v. cartea în mai multe rînduri citată a lui Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, care dezvoltă ideile enunțate de Ernst Kornemann în «Janus», I, 1921, p. 55 și urm.; tot de Schur, articolul polemic *Zur neronischen Orientpolitik*, «Klio», XX, 1925/26, p. 215-222, apoi E. M. Sanford, «Harv. Studies in Class. Philology», XLVIII, 1937, p. 75 și urm., și, mai de curînd, I. Manandian, «Voprosi Istorii», fasc. 7, 1946, p. 66-74.

⁶ Suet., Nero, 19, 2: «parabat et ad Caspiae portas expeditionem, conscripta ex Italicis senum pedum tironibus noua legione, quam Magni Alexandri phalanga appellabat» (cf. Tac., Hist., I, 6: «claustra Caspiarum»). Și Suetoniu și Tacit comit greșeala de a atribui pregătirilor lui Nero un obiectiv situat departe de cel real, al cărui nume exact, după Pliniu, era «Caucasiae portae»: «Neronis principis comminatio ad Caspiae portas tendere dicebatur, cum peteret illas quae per Iberiam in Sarmatas tendunt, uix ullo propter oppositas montes aditu ad Caspium mare» (N.h., VI, 13, 40). Riguros vorbind, *Caspiae portae* era numele trecătorii Derbent, între Media și Parthyene (A. Hermann, R.-E., X, col. 2272; cf. XI, col. 61 și urm.). Asupra întregii chestiuni, Mommsen, *Römische Geschichte*, V, p. 393-94; Anderson în C.A.H., X, p. 777-778 și 883-884; în sfîrșit, Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, p. 63 și urm., care crede că greșeala e de partea lui Pliniu și că expediția ar fi fost pregătită pentru stăpînirea pasului Derbent.

⁷ Plin., N.h., VI, 17, 52: «Adicit idem (scil. M. Varro) Pompei ductu exploratum in Bactros septem diebus ex India perueniri ad Bactrum flumen quod in Oxum influat.

Urmărirea vicisitudinilor prin care era sortit să treacă acest proiect, în liniile-și esențiale realizat de Vespasian¹, depășește cadrul acestui studiu. Consacrat activității unui guvernator al Moesiei dintr-o vreme cînd în jurul acestei provincii se întretașeau interese economice și militare de o amploare rareori atinsă în trecutul ei milenar, el își va fi atins scopul dacă a izbutit să risipească unele nedumeriri în legătură cu politica dunăreană a Romei la sfîrșitul dinastiei Iulio-Claudice.

ТИБЕРИУС ПЛАУТИУС ЭЛИАНУС И ГРАНИЦЫ НИЖНЕГО ДУНАЯ I В. Н. Э.

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор подверг новому исследованию деятельность Тибериуса Плаутиуса Сильвануса Элиануса во время его миссии в Мёзии, исходя из изучения эпиграфических и литературных источников, сравнимых им с результатами позднейших археологических исследований. Как известно, наиболее обширные сведения в этом отношении можно почерпнуть из надписи на мавзолее в Понте Лукано (C.I.L., XIV, 3608), а также из обнаруженного в 1916 г. истрийского документа, так называемого *δρροβελικα Λαβερίου Μ ξίμου*, открытого и опубликованного В. Пырваном в сборнике «*Historia*» IV, № 16 (= SEG, I, 329). На основании этого последнего документа, содержащего и другие письма различных губернаторов Нижней Мёзии к истрийским властям I в. н. э. В. Пырван определил, что время правления Элиануса ограничивается 52—53 гг. н. э., причем вопреки данным, противоречащим этому мнению, оно было принято румынской историографией. Предприняв новое исследование общего вопроса о хронологии упомянутых правителей, автор приходит к другим заключениям, чем Пырван, приближающимся

et ex eo per Caspium in Cyrum subiectos, et V non amplius dierum terreno itinere ad Phasim in Pontum Indicas posse deuehi merces». Cf. U. Wilcken, *Alexandre le Grand* (tr. fr. Bouvier), Paris, 1933, p. 287; W. W. Tarn, *La civilisation hellénistique* (tr. fr. Lévy), Paris, 1938, p. 222, în sfîrșit, M. P. Charlesworth, *Les routes et le trafic commercial dans l'Empire romain* (trad. Blumberg-Grimal), Paris, 1928, p. 116 și urm. În starea actuală a informației noastre, mai anevoioase sînt afirmațiile în legătură cu drumul de caravane ce ocolea Marea Caspică prin ținutul aorsilor, stabiliți în bucla fluviului T'ral. Despre aceștia, Strabo, *Geogr.*, XI, 5, 8, afirmă că țineau în mîinile lor întreg comerțul dintre India și orașele de ne țărmlul de nord al mării Negre, acumulînd bogății considerabile (οΙ δὲ ἀνω Ἄορσοι... ἔχουσιν ἐν τῷ ἰνδικῷ ὄρτον καὶ τὸν βαβυλώνιον, παρὰ τὴν Ἀρμενίων καὶ Μήδων διαδεχόμενοι ἐξ υσοφόρου δὲ διὰ τὴν εὐπορίαν). Punctul final al acestei cai comerciale pare să fi fost ΟΙδια (Von Siern, «*Hermes*», L, 1915, p. 166); dar însemnătatea ei și proveniența mătăsii, care constituia elementul cel mai important al fructuosului trafic, sînt feluriti apreciate în studiile închinatе problemei. Cf. bogata literatură citată la Gren, *Kleinasiens und der Ostbalkan*, p. 86, n. 107, și, dintr-un punct de vedere mai special, M.-Th. Schmitter, «*Rev. arch.*», s. VI, t. XIII, 1939 (I), p. 73—102, ale cărei concluzii, întemeiate pe un amănunțit examen tehnologic, pun la îndoială anterioritatea — în materie de țesături de lux — a Chinei față de Orientul apropiat.

¹ OGIS, 379 (= IGRP, III 133). Cf. Mommsen în C.I.L., III, p. 974, la nr. 6052; V. Chapot, *La frontière de l'Euphrate de Pompée à la conquête arabe*, Paris, 1906, p. 368; E. Täubler, «*Klio*», IX, 1909, p. 14 și urm., în special p. 21.

к мнению Артура Штейна («Die Legaten von Moesien, Буд., 1940). Что касается самого Элиануса, то автор приходит к заключению, что он управлял Мёзией не в течение двух лет, как это полагал и утверждал Пырван, а около десяти лет, приблизительно в период 57—67 г. н. э. При этом автор присоединяется к мнению, высказанному в 1926 г. исследователем Дессау (JOAI, XXIII, Beibl. 345—348), согласно которому упоминание об Эмилианусе в горотезии Лаб. Максимуса необосновано, так как в действительности речь идет о том же Плаутиусе Спльвануса Элианусе, письмо которого, представляющее исключительный интерес, сохранено в истрийском документе.

В дальнейшем, автор построчно анализирует каждую фразу эпитафии из Понте Лукано, в которой описывается деятельность Элиануса на рубежах Нижнего Дуная. Наиболее противоречивый текст этого описания: *per quem rasem provinciae et confirmavit et protulit* истолковывается автором не в смысле завоевания территорий, якобы расширившего пределы Мёзии до вала «Бразда луй Новак», пересекающего Большую и Малую Валахию от Острова Корбулуй, вблизи города Турну Северин, до окрестностей города Брэилы, а в переносном смысле примирения соседних областей с провинцией, находившейся под его управлением. Против мнения о происшедшем якобы в I в. н. э. распространении римского владычества на области, расположенные на север от Дуная, свидетельствует прежде всего то, что упомянутый вал, сооружение которого до настоящего времени приписывалось Элианусу, датируется в действительности IV в. н. э.; против этого мнения свидетельствует также и то обстоятельство, что вал, расположенный на юге Молдавии и исследованный в конце прошлого века Шухардтом («А.Е.М.О.», IX, 1885, 228), был воздвигнут не для защиты Большой Валахии от врага, пришедшего из Молдавии, а для защиты Молдавии против нападений из Большой Валахии (cf. P. Вульпе, «S.C.I.V.», II, 1950, 165—174). Что же касается мнения, считавшегося в течение продолжительного времени бесспорным, согласно которому город Тирас был якобы также присоединен во время правления Элиануса (точнее в 56—57 гг.), то от этого мнения следует окончательно отказаться на основании опубликованного папируса Гунта, согласно которому в начале II в. н. э. эта крепость оставалась еще *extra provinciam* (Raccolta Lombroso; Милан, 1925, стр. 265 и след.; cf. Г. Кантакузино, «R.H.S.E.E.», V, 1928, 38 и след.). В тесной связи с этим вопросом, ссылаясь на ранее опубликованную статью Генцена, автор отстаивает точку зрения, согласно которой, вопреки мнению, поддерживаемому в свое время Боргези и Дессау, экспедиция Элиануса против сарматов, о которой говорится в другом отрывке эпитафии из Понте Лукано, имела место не в 56—57 гг., а в 62 г. н. э., когда V Македонский легион был послан в Армению для подкрепления войск Цезенниуса Пэтуса (Tac., Ann., XV, 6).

Последний вопрос, затронутый в этой статье, касается смысла и характера мер, принятых Элианусом в интересах жителей Херсонеса Таврического, подвергшихся нападению скифов. Не высказываясь вполне определенно по этому вопросу, автор склонен все же полагать, что «экспедиция» ограничилась дипломатическими переговорами, подержанными выступлением флота. Причины же этого вмешательства в

области несколько отдаленной от границ провинции, находившейся под управлением Элиануса, кроются в планах экспансионистской политики Нерона на Востоке, в связи с которой (Plin., N. h., VI, 13, 40; Tac., Hist., I, 6; Suet., Nero 19,2) имеются исключительно интересные подробности в главных современных источниках.

TIBERIUS PLAUTIUS AELIANUS ET LA FRONTIÈRE DU BAS-DANUBE AU Ier SIÈCLE DE NOTRE ÈRE

(RÉSUMÉ)

L'Auteur soumet à un nouvel examen l'activité de Ti. Plautius Silvanus Aelianus au cours de sa mission en Mésie, en confrontant les données des sources épigraphiques et littéraires avec les résultats des plus récentes recherches archéologiques. Comme on le sait, l'inscription du mausolée de Ponte Lucano (C.I.L., XIV, 3608) fournit les informations les plus circonstanciées à ce sujet. Ces informations furent complétées en 1916 par un document d'Histria — connu sous le nom de *ὄροθεςία Λαβερίου Μαξιμου* — découvert et publié par V. Pârvan dans *Histria*, IV, n° 16 (= SEG, I, 329). Se basant sur cette dernière inscription, qui comprend également plusieurs lettres adressées aux autorités d'Histria par des gouverneurs de la Mésie Inférieure, tous du premier siècle de notre ère, V. Pârvan avait fixé comme limites de la légation d'Aelianus les années 52—53 de notre ère, opinion qui s'est imposée dans l'historiographie roumaine, en dépit des faits qui plaident contre elle. Reprenant dans son ensemble le problème de la chronologie des gouverneurs en question, l'Auteur aboutit à des conclusions qui diffèrent de celles de Pârvan, mais se rapprochent de celles d'A. Stein (Die Legaten von Moesien, Budapest, 1940). Dans le cas spécial d'Aelianus, celui-ci n'a pas gouverné la Mésie pendant deux ans, comme le croyait et l'affirmait Pârvan, mais presque dix années de suite, approximativement entre les années 57 et 67 de notre ère. A cette occasion, l'Auteur se rallie à l'opinion formulée en 1926 par Dessau (JOAI, XXIII, Beibl. 345—348), selon laquelle la mention d'un Aemilianus dans l'*horothesia* de Lab. Maximus serait due à une confusion, car il ne s'agit en réalité que du même Plautius Silvanus *Aelianus*, dont le document d'Histria nous a conservé une lettre d'un intérêt tout particulier.

Dans la suite de son article, l'Auteur examine, phrase par phrase, les lignes de l'építaphe de Ponte Lucano décrivant l'activité d'Aelianus à la frontière du Bas-Danube. Il interprète le passage le plus discuté de cette relation: *per quem pacem prouvinciae et confirmauit et protulit*, non pas dans le sens d'une conquête de territoires — qui aurait poussé les frontières de la Mésie jusqu'à ce que l'on appelle « Brazda lui Novac », ce vallum qui traverse l'Olténie et la Valachie depuis Ostrovul Corbului, près Turnu Severin, jusqu'à proximité de Braïla — mais dans le sens figuré, d'une pacification des territoires voisins de la province qu'Aelianus administrait. Ce qui plaide, en premier lieu, contre la prétendue extension de la souveraineté romaine au nord du Danube, vers le milieu du premier siècle de notre ère, c'est la circonstance que le vallum sus-mentionné, que l'on croyait, jusqu'à ces derniers temps, être l'oeuvre d'Aelianus, date en réalité du IVe siècle de notre ère.

Et aussi le fait que le vallum du sud de la Moldavie, étudié à la fin du siècle dernier par Schuchhardt (« AEMO », IX, 1885, 228) était destiné non pas à défendre la Valachie contre un ennemi venant de Moldavie, mais la Moldavie contre des attaques parties de Valachie (cf. R. Vulpe, « SCIV », II, 1950, 165—174). Quant à l'opinion, longtemps acceptée, selon laquelle la ville de Tyras aurait été elle aussi annexée pendant l'administration d'Aelianus (plus précisément en 56—57), elle doit être définitivement abandonnée par suite de la publication du papyrus Hunt, selon lequel — au début du IIe siècle de notre ère — cette cité se trouvait encore *extra provinciam* (Raccolta Lumbroso, Milan 1925, p. 265 sqq.; cf. G. Cantacuzino, « RHSEE », V, 1928, p. 38 sqq.). En étroite relation avec ce problème et se rapportant à un article assez ancien de Henzen, l'Auteur défend le point de vue selon lequel l'expédition d'Aelianus contre les Sarmates, dont il est fait mention dans un autre passage de l'épithaphe de Ponte Lucano, n'aurait pas eu lieu en 56—57, comme l'ont soutenu jadis Borghesi et Dessau, mais en l'an 62 de notre ère, lorsque la légion V Macedonica fut envoyée en Arménie pour renforcer les troupes de Caesennius Paetus (Tac., Ann., XV, 6).

Le dernier problème dont cet article traite est celui de la raison d'être et de la nature des mesures prises par Aelianus en faveur des habitants de la Chersonèse Taurique, attaqués par les Scythes. Sans se prononcer d'une manière catégorique, l'Auteur incline à croire que « l'expédition » se serait bornée à des négociations diplomatiques, appuyées par une démonstration de la flotte. Quant au sens de cette intervention, dans une région aussi éloignée des frontières de la province administrée par Aelianus, on doit sans doute le chercher dans les plans d'expansion vers l'Orient, chers à Néron, au sujet desquels des détails particulièrement intéressants sont fournis par les principales sources contemporaines (Pline, N.h., VI, 13, 40; Tac., Hist., I, 6; Suet., Nero, 19, 2).

